

ქართველოლოგი

THE KARTVELOLOGIST

30

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Centre For Kartvelian Studies

THE KARTVELOLOGIST
Journal of Georgian Studies

30

2023
Tbilisi

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ქართველოლოგიური სკოლის ცენტრი

ქართველოლოგი

30

თბილისი

2023

საგამომცემლო ინფორმაცია

ქართველოლოგია ფართო გაგებით ნიშნავს ქართული კულტურის, ისტორიისა და ქართულ სამყაროსთან დაკავშირებული ჰუმანიტარული სფეროს სხვა დარგის შესწავლას. ესენია: ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა, ხელოვნება, არქეოლოგია, ფოლკლორი, ეთნოგრაფია, წყაროთმცოდნეობა და სხვ.

ჟურნალი „ქართველოლოგი“ ორენოვანი (ქართული და ინგლისური), პროფესიული და აკადემიური ჟურნალია. ქართველოლოგიის დარგში მეცნიერული სიახლეების დანერგვასთან ერთად იგი მიზნად ისახავს ქართველ მკვლევართა ნარკვევების პოპულარიზაციას საერთაშორისო დონეზე და საზღვარგარეთული ქართველოლოგიური მეცნიერების გავრცელებას ქართულ სამეცნიერო წრეებში.

„ქართველოლოგი“ წელიწადში ერთხელ გამოდის როგორც ბეჭდური, ასევე ელექტრონული სახით. 1993-2009 წლებში იგი მხოლოდ ბეჭდურად გამოდიოდა (N1-15). გამომცემელია „ქართველოლოგიური სკოლის ცენტრი“ (თსუ), ფინანსური მხარდამჭერი – „ქართველოლოგიური სკოლის ფონდი“.

ჟურნალის დამაარსებელია ელგუჯა ხინთიბიძე.

სარედაქციო კოლეგია:

ჟურნალის ირგვლივ შემოკრებილი უცხოელი ავტორები თავიანთ ქართველ კოლეგებთან ერთად არიან „ქართველოლოგის“ სარედაქციო კოლეგიის წევრები, აქტიური მონაწილენი ჟურნალის სამეცნიერო სტილისა და ფორმის ჩამოყალიბებაში, სამეცნიერო სტატიების ავტორები, ზოგიერთ შემთხვევაში გამოსაქვეყნებელი სტატიების რეცენზენტები და თავიანთ ქვეყნებსა და სამეცნიერო ცენტრებში ქართველოლოგიის პრობლემატიკის პოპულარიზატორები.

ბახტაძე მიხეილ (ისტორია) – საქართველო; ბეინენი ბერტ (რუსთველოლოგია) – აშშ; ბოედერი ვინფრიდ (ენათმეცნიერება) – გერმანია; დობორჯგინიძე ნინო (ენათმეცნიერება) – საქართველო; ენოხი რუვენ (ქართული ენა, ქართულ-ებრაული კულტურული ურთიერთობები) – ისრაელი; კოჯიმა იასუჰირო (ქართველური ენები) – იაპონია; კუდავა ბუბა

(ხელნაწერთმცოდნეობა) – საქართველო; ლიჩელი ვახტანგ (არქეოლოგია) – საქართველო; მაგაროტო ლუიჯი (ქართული ლიტერატურა) – იტალია; მელიქიშვილი დამანა (ქართული ენა) – საქართველო; ნიკოლეიშვილი ავთანდილ (ქართული ლიტერატურა) – საქართველო; რატიანი ირმა (ლიტერატურათმცოდნეობა) – საქართველო; სიხარულიძე ქეთევან (ფოლკლორი) – საქართველო; ტიუიტი კევინ (ეთნოგრაფია და ფოლკლორი) – კანადა; უტიე

ბერნარ (შუა საუკუნეების კვლევები) – საფრანგეთი; ფეინრიხი ჰაინც (ქართული ენათმეცნიერება) – გერმანია; შურღაია გაგა (ქართული ლიტერატურა) – იტალია; ჩიხლაძე ნინო (ქართული ხელოვნების ისტორია) – საქართველო; ხოტივარი-იუნგერი შტეფი (ქართული ლიტერატურა) – გერმანია.

სამეცნიერო რედაქტორი: ელგუჯა ხინთიბიძე

ჟურნალის თითოეული ნომრის მომზადებას და გამოქვეყნებას ახორციელებს ახორციელებს ჟურნალის სარედაქციო ჯგუფი:

მანანა რუსიეშვილი – ინგლისური ტექსტის რედ.

თამარ მელიქიძე – ტექსტის რედ.

სოფიო გულიაშვილი – ქართული ტექსტის რედ.

ცირა ვარდოსანიძე – კორექტორი

კონსტანტინე ლომიძე – კორექტორი

ირმა მაკარაძე – ქართული ტექსტის რედ.

ჟურნალის სარედაქციო საბჭო, საგამომცემლო ჯგუფი და რეცენზენტები ზოგიერთ შემთხვევაში არ იზიარებენ გამოქვეყნებული სტატიების სტილისტურ თავისებურებებს და მათში გამოთქმულ თვალსაზრისებს.

© ქართველოლოგი
ქართველოლოგიური სკოლის ფონდი
13, ჭავჭავაძის გამზირი, თსუ
0179, თბილისი, საქართველო
ელფოსტა: kartvcentre@hotmail.com;
kartvelologist@gmail.com
ვებგვერდი: kartvelologi.tsu.ge;
kartvelologi.openjournal.ge

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2023
ISSN 1512-1186

In a broad sense Kartvelology embraces the study of Georgian culture, history and all fields of the humanities: linguistics, literary criticism, art, archaeology, folklore, ethnography, and source study.

“The Kartvelologist” is a bilingual (Georgian and English academic journal, covering all spheres of Kartvelological scholarship. Along with introducing scholarly novelties in Georgian Studies, it aims at popularisation of essays of Georgian researchers on the international level and diffusion of foreign Kartvelological scholarship in Georgian scholarly circles.

“The Kartvelologist” is issued both in printed and electronic form. In 1993-2009 it came out only in printed form (#1-15). The publisher is the “Centre for Kartvelian Studies” (TSU), financially supported by the “Fund for Kartvelian Studies”. The founder of the journal is Prof. Elguja Khintibidze.

The Editorial Board: Foreign authors, together with their Georgian colleagues, are members of the Editorial Board of *The Kartvelologist*, taking an active part in shaping the scholarly style and form of the journal, authors of papers, occasionally reviewers of papers to be published, and popularizes in their home countries and scholarly centres of topics of Georgian Studies.

Bakhtadze Michael (History) – Georgia; Beynen Bert (Rustvelology) – Philadelphia, USA; Boeder Winfried (Linguistics) – Germany; Buachidze Gaston (Kartvelology) – France; Chikhladze Nino (History of fGeorgian Art) – Georgia; Chotiwary-Jünger Steffi (Georgian literature) – Germany; Doborjginidze Nino (Linguistics) – Georgia; Enoch Reuven (The Georgian language, Georgian-Hebrew cultural contacts) – Israel; Fähnrich Heinz (Georgian linguistics) – Germany; Kojima Yasuhiro (Kartvelian languages) – Japan; Kudava Buba (Study of Manuscripts) – Georgia; Licheli Vakhtang (Archaeology) – Georgia; Magarotto Luigi (Georgian literature) – Italy; Melikishvili Damana (The Georgian language) – Georgia; Nikoleishvili Avtandil (Georgian literature) – Georgia; Nocun Przemyslaw (Archaeology) – Poland; Outtier Bernard (Medieval Studies) – France; Ratiani Irma (Literary criticism) – Georgia; Shurgaia Gaga (Georgian literature) – Italy; Sikharulidze Ketevan (Folklore) – Georgia; Tuite Kevin (Ethnography and folklore) – Canada.

Editor: Elguja Khintibidze

Each issue of the journal is prepared and published by the editorial staff: Khintibidze Elguja, Rusieshvili Manana, Melikidze Tamar, Guliasvili Sophio, Vardosanidze Tsira, Konstantine Lomidze.

In some cases the Editorial Board, the staff and the reviewers do not share the stylistic peculiarities and the views expressed in the papers published.

სარჩევი

Table of Content

XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის თურქი მთარგმნელები და მკვლევარები - გიული ოზთურქი.....	2
Turkish Translators and Researchers of the Georgian Literature in 19 th Century - Gul Mukerrem Ozturk	18
„ვეფხისტყაოსნის“ ერთი მოტივი პოემაში „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდის ყაჩაღის ცხოვრებიდამ“ - კოტე ლომიძე.....	30
One Motif from „The Man in the Panther's Skin“ in the Poem „Several Pictures or Episodes from the Life of a Robber“ - Kote Lomidze	41
„ვეფხისტყაოსნის“ შეფასება ევროპულ ლიტერატურათმცოდნეობაში - ელგუჯა ხინთიბიძე	49
General Features of Georgian Literature in the Eyes of a Foreign Kartvelologist - Elguja Khintibidze	63
ტაო-კლარჯეთის დაკარგული სამეფო - ქეთრინ ვივიანი	76
The Lost Kingdom of Tao-Klarjeti - Katharine Vivian	82

XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის თურქი მთარგმნელები და მკვლევარები

გულ მუქერემ ოზთურქი

რეჯეფ ტაიფ ერდოღანის სახელობის უნივერსიტეტი

რეზიუმე

სტატიის მიზანია XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის თურქი მთარგმნელებისა და მკვლევარების კვლევა. უნდა აღინიშნოს, რომ ინფორმაცია ამ მიმართულებით მწირია. ქართული ლიტერატურის თურქულ ენაზე თარგმნის პროცესი შედარებით გვიან დაიწყო და დღემდე არ აქვს სისტემური და მიზანმიმართული ხასიათი. როგორც ცნობილია, პირველი ნაბიჯი ამ მიმართულებით გადადგეს აჰმეთ მელაშვილმა და აჰმეთ ბანოღლუმ.

თურქეთში ქართული ლიტერატურით სერიოზული დაინტერესება მხოლოდ გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან იწყება. შესაბამისად, სტატიაში განხილულია XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის თურქული თარგმანები.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ლიტერატურა, თარგმანი, თურქული ენა, მთარგმნელი.

კვლევის მიზანია გარკვიოს, რამდენად იყო და არის დაინტერესებული თურქული საზოგადოება მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურის ნიმუშების თარგმანით და

კვლევით. არსებული მონაცემები ამ მხრივ საკმაოდ მწირია. ქართული ლიტერატურის თურქულ ენაზე თარგმნა შედარებით გვიან დაიწყო და დღემდე არ შეუძენია სისტემური და მიზანმიმართული ხასიათი.

ცნობილია, რომ პირველი ნაბიჯები ამ მიმართულებით გადადგეს აჰმეთ მელაშვილმა და ნიაზ აჰეთ ბანოღლუმ. 1940 წელს ნიაზ აჰეთ ბანოღლუმ გამოხატა ინტერესი ქართული ლიტერატურისადმი, თუმცა, მის ინიციატივას სათანადო ყურადღება არავინ მიაქცია. თურქეთში ქართული ლიტერატურით სერიოზული დაინტერესება მხოლოდ გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან იწყება. აღსანიშნავია, რომ 1969 წელს ნოდარ დუმბაძის „მე ვხედავ მზეს“ გერმანული ვერსიიდან ითარგმნა თურქულ ენაზე, რამაც თურქ მკითხველში დიდი ინტერესი გამოიწვია.

რასაკვირველია, ის ფაქტი, რომ თურქი საზოგადოება არ იცნობდა ქართულ ლიტერატურას, დიდ დანაკლისს წარმოადგენდა. ეს კარგად ესმოდათ აჰმედ ოზქან მელაშვილს, იბრაიმ იავუზ გორაძეს და ჰაირი ჰაირიოღლუს. სწორედ მათ მოჰკიდეს ხელი ქართული ლიტერატურის თურქული საზოგადოებისთვის გაცნობის რთულ საქმეს. აჰმეთ მელაშვილმა 1968 წელს გამოსცა წიგნი „საქართველო“, რომელიც თურქ მკითხველს აცნობდა საქართველოს და ამავდროულად მცირე ინფორმაციას აწვდიდა ქართული ლიტერატურის შესახებ [მელაშვილი, 1968, გვ. 129-162]. მანვე თარგმნა თურქულ ენაზე ალექსანდრე ყაზბეგის „ელგუჯა“, რომელსაც თარგმანში „ელგუჯა და მზაღო“ უწოდა. თხზულება დაიბეჭდა სტამბოლში 1973 წელს.

ქართული ლიტერატურის თურქულენოვანი თარგმანები მოიცავს: ილია ჭავჭავაძის ლექსებს (მთარგმნელები: ფარნა ბექა

ჩილაშვილი, ოსმან ნური მერჯანი, თაჰსინ სარაჯი, ჰასან ჩელიქი, ჰუსეინ უიგუნი), მოთხრობას „მეზავრის წერილები“ (მთარგმნელები: ალი ალთუნი და ასმათ ჯაფარიძე) და პოემას „განდეგილი“ (მთარგმნელი: ალი ალთუნი). აღნიშნული თარგმანები გამოქვეყნდა ჟურნალ „ჩვენებურში“.

იმავე ჟურნალში დაიბეჭდა აკაკი წერეთლის პოემა „გამზრდელი“, მისი ლექსები (მთარგმნელი: ალი ალთუნი) და სტატია „ილიას მკვლელობის შესახებ“ (მთარგმნელი: ოსმან ნური მერჯანი) [ლექსები, 1999, გვ. 25-27]. „ჩვენებურის“ ფურცლებზე გამოქვეყნდა ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსებიც ხოლო სტატია „ნიკოლოზ ბარათაშვილი – ქართული რომანტიზმის მწვერვალი“ დაიბეჭდა ჟურნალ „მამულში“. სტატიის ავტორი ისმაილ იერგუზია [იერგუზია, 1997, გვ. 11-12].

ბილკენტის უნივერსიტეტის პროფესორმა ლორენ მიონმა თურქულ ენაზე თარგმნა ვაჟა-ფშაველას პოემა „არწივი“, რომელიც გამოქვეყნდა ჟურნალ „ჩვენებურის“ 35-ე ნომერში 2000 წელს [ფშაველა, 2000, გვ. 34].

მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში საქართველოში მომხდარმა პოლიტიკურმა შეთქმულებამ (1832 წელი) ლიტერატურას ახალი ფორმა და შინაარსი შესძინა. მე-18 საუკუნის ბოლოს დაწყებულ კრიზისს აღნიშნული შეთქმულება დაემატა, რამაც საქართველოში მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში რომანტიზმის წარმოშობისა და განვითარების შესანიშნავი პირობები შექმნა.

ქართველი რომანტიკოსების შემოქმედების მოკლე მიმოხილვა აჩვენებს, რომ მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში მწერლები ცდილობდნენ ძველი ქართული ლიტერატურული ტრადიციების გაცოცხლებას. გარდამავალი პერიოდის ავტორები ხელახლა ამუშავებდნენ ქართული კლასიკური ლიტერატურის თემატიკას, თუმცა, განსხვავებული სტილით. აღსანიშნავია, რომ

ამ პერიოდში ქართულ ლიტერატურაში სრულიად ახალი თემები არ გვხვდება.

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ შემთხვევაში ავტორი სათანადოდ ვერ აფასებს ქართველი რომანტიკოსების წვლილს და მათი მემკვიდრეობის მნიშვნელობას ახალი ქართული ლიტერატურის განვითარების თვალსაზრისით. ქართველ რომანტიკოსთა დვაწლის შეფასება, როგორც მხოლოდ ძველი ქართული ლიტერატურული ტრადიციების გაცოცხლება ან თემატიკის ხელახალი დამუშავება, ვერ ასახავს მათ ნამოქმედარს სრულფასოვნად.

როგორც საყოველთაოდ არის აღიარებული, ალექსანდრე ჭავჭავაძის, გრიგოლ ორბელიანისა და ქართული რომანტიზმის უდიდესი წარმომადგენლის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზია ქართული ლიტერატურის განვითარების გრძელ გზაზე ახალ საფეხურს წარმოადგენს [იერგუზი, ნიკოლოზ., 1997, გვ. 9-10]. მათი შემოქმედება გამოირჩეოდა ახალი პრობლემატიკითა და ახალი ხედვით. როგორც დიდი ილია ჭავჭავაძე აღნიშნავს, ყველაზე მნიშვნელოვანი ამ პერიოდისთვის იყო ძველი ქართული ლიტერატურული ტრადიციების მიღწევების გადააზრება და, ამასთანავე, ქართული მწერლობის ევროპეიზაციის პროცესის დაწყება. ნიკოლოზ ბარათაშვილი აღიარებულია, როგორც პირველი ევროპეისტი პოეტი, რომელიც სრულად განთავისუფლდა აღმოსავლური ტენდენციებისგან [იერგუზი, ნიკოლოზ., 1997, გვ. 9-10].

1850 წლიდან ქართულ ლიტერატურაში წინა პლანზე გამოდის კრიტიკული რეალიზმი. ამ მიმართულების თვალსაჩინო წარმომადგენლები იყვნენ დრამატურგი გიორგი ერისთავი და ზურაბ ანტონოვი, რომლებიც აქტიურად ზრუნავდნენ კრიტიკული რეალიზმის იდეების განვითარებაზე.

ერისთავმა თავისი ნაწარმოებები კომედიური ეპიზოდებით გაამდიდრა, ხოლო ანტონოვის კალამს ეკუთვნის „ქოროლლუს ეპოსი“, რომელიც მისი ყველაზე წარმატებული ნაშრომია.

1850 წლის შემდეგ რეალისტური ნაწარმოებები იწყებს ფორმირებას რეალიზმის როგორც ლიტერატურული მიმართულების ტენდენციები, ან უბრალოდ მიმართულება. . ლავრენტი არდაზიანმა ნაწარმოებით „სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილი“ ასპარეზზე შემოიყვანა ახალი სოციალური ძალა, ხოლო დანიელ ჭონქაძემ „სურამის ციხეში“ ასახა ბატონყმობის პრობლემები და ხელი შეუწყო საზოგადოებაში ახალი ცნობიერების დამკვიდრებას.

მიუხედავად იმისა, რომ კრიტიკული რეალიზმი 1850-იანი წლების ქართულ ლიტერატურაში დომინანტური მიმდინარეობა იყო, იგი ერთადერთი არ ყოფილა [იერგუზი, ალექსანდრე., 1997, გვ. 7]. კრიტიკული რეალიზმის პარალელურად არსებობას განაგრძობდა რომანტიზმი, რაც გამოიხატებოდა გიორგი რჩეულიშვილის შემოქმედებაში. თუმცა, უდავოა, რომ ამ პერიოდისთვის რომანტიზმი უკვე კრიზისს განიცდიდა.

1860 წლიდან საქართველოში იწყება გამორჩეული ეპოქა, რომელიც მოიცავს არა მხოლოდ ლიტერატურას, არამედ კულტურის ყველა სფეროს. ეს არის სამოციანელთა, ანუ თერგდალეულთა ეპოქა. სამოციანელებმა განათლება მიიღეს სანკტ-პეტერბურგში. მათზე დიდი გავლენა მოახდინა რუსულმა რევოლუციურ-დემოკრატიულმა იდეებმა და მათ მიზნად დაისახეს ფუნდამენტალური ცვლილებების განხორციელება ქართულ ლიტერატურასა და სოციალურ ცხოვრებაში.

სამოციან წლებში ლიტერატურულ ასპარეზზე გამოდიან ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, ნიკო ნიკოლაძე და გიორგი წერეთელი - პოეტები, მთარგმნელები, მწერლები, აქტივისტები,

სახელმწიფო მოღვაწეები და პოლიტიკოსები. ეს ოთხეული გახდა საქართველოში მე-20 და 21-ე საუკუნეებში გაშლილი ეროვნული მოძრაობის იდეოლოგიური შთამაგონებელი.

სამოციანელების მემკვიდრეებად ე.წ. „მთის სკოლის“ მწერლები ითვლებიან, რომელთა შორის აღსანიშნავია ალექსანდრე ყაზბეგი და პოეტი ლუკა რაზიკაშვილი, ცნობილი ვაჟა-ფშაველას სახელით [იერგუზი, ალექსანდრე., 1997, გვ. 8]. ვაჟა-ფშაველა თავის ნაწარმოებებში მოძველებული ტრადიციების წინააღმდეგ ილაშქრებდა, ქადაგებდა საყოველთაო ურთიერთდანიშნულებას, პიროვნული ღირსების დაცვას და სხვათა ღირსების აღიარებას.

ბაჩანა და თედო რაზიკაშვილის შემოქმედებამ მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ქართულ ლიტერატურაზე და ეროვნული პრობლემები ღირსეულად ასახა. ვაჟა-ფშაველამ ქართული ლიტერატურა გაამდიდრა ახალი თემებითა და სტილით. შეიძლება ითქვას, რომ მან შექმნა საკუთარი სკოლა [იერგუზი, ქართული., 1997, გვ. 9]. მისი უპირველესი მსმენელები იყვნენ ლირიკოსი პოეტი ნიკო (ბაჩანა, მისი ძმა) და მისი შვილი, მწერალი თედო რაზიკაშვილი.

1890 წლიდან ქართული ლიტერატურის ასპარეზზე ჩნდება ახალი თაობა, რომელსაც რეალიზმი განვითარების ახალ საფეხურზე გადაჰყავს. მე-19 საუკუნის ბოლო ათწლეულში ქართულ ლიტერატურაში აქტიურად ვრცელდება მარქსიზმის იდეები. მხატვრულ ნაწარმოებებსა და სხვადასხვა ნაშრომებში მარქსიზმი მკითხველს მიეწოდება, როგორც სისტემა, რომელსაც შეუძლია სოციალური პრობლემების გადაჭრა. ამავე პერიოდში ქართულ ლიტერატურაში ჩნდება მარქსისტული ჯგუფი, რომელიც მოვლენებს განსხვავებული ხედვით აფასებს.

ამ ეპოქის ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული მწერალია ეგნატე ნინოშვილი. ნინოშვილმა კრიტიკული რეალიზმი ახალი ეპოქის გამოწვევების შესაბამისად განავითარა და საფუძველი მოამზადა საქართველოში ე.წ. სოციალისტური რეალიზმის გავრცელებისთვის. მის თხზულებებში („გოგია უიშვილი“, „სიმონა“, „ჩვენი ქვეყნის რაინდი“) აისახა ბატონყმობის გაუქმების შემდეგდროინდელ ქართულ სოფლის ცხოვრება.

ამ მიმართულების წარმომადგენლებად ხშირად მოიხსენიებიან დავით კლდიაშვილი, შიო არაგვისპირელი და ლალიონი (ა. მამულაშვილი). ზოგჯერ ისინი სოციალისტური რეალიზმის პირველ წარმომადგენლებად განიხილებიან.

აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ დავით კლდიაშვილის, შიო არაგვისპირელისა და ლალიონის სოციალისტური რეალიზმის წარმომადგენლებად მიჩნევა არასწორია. თანამედროვე კრიტიკის თვალსაზრისით, სოციალისტურ რეალიზმზე, როგორც რეალიზმის პირობით სახეობაზე, თითქმის აღარავინ საუბრობს.

რაც შეეხება ქართული მწერლობის თურქეთში პოპულარიზაციას, მას ხელი შეუწყვეს აგრეთვე თურქმა მწერლებმა, რომლებიც საქართველოში სხვადასხვა მიზნებით იყვნენ ჩამოსულები. მათ თურქეთში დაბრუნების შემდეგ გამოაქვეყნეს სტატიები ქართულ მწერლობასა და თეატრზე, გადმოსცეს შთაბეჭდილებები საქართველოსა და მის კულტურაზე.

მაგალითად:

- 1979 წლის ივლისში თურქმა მწერალმა ომერ ფარუქ თოფრაქმა გაზეთ „პოლიტიკაში“ გამოაქვეყნა მოგონებები საქართველოს შესახებ.

- ზეინაზ ორალმა ქართულ თეატრს მიუძღვნა სტატია ჟურნალ „ხელოვნებაში“, ხოლო რევიკა ერდურანმა – გაზეთ „მზეში.“
- ნეჯათი ჯუმალმა (წიგნში „რევიზიონისტი“), თარიქ დურსუნმა (გაზეთ „იენი ორთამ“) და ჰალდუნ თანერმა დაბეჭდეს მოგონებები საქართველოს შესახებ.
- ჰაიათი ასილიაზიჯიმ ჟურნალ „მაიაში,“ გამოაქვეყნა სტატიები ქართულ თეატრსა და მწერლობაზე (1969 წლის იანვარ-აგვისტოს ნომრებში).

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ჰაიათი ასილიაზიჯის ვიზიტი საქართველოში 1987 წელს, ილია ჭავჭავაძის 150-ე წლისთავისადმი მიძღვნილ იუბილეზე. თურქეთში დაბრუნების შემდეგ მან თავისი „მოგზაურობის შთაბეჭდილებები“ გამოაქვეყნა ჟურნალ „ბროს“ 1987 წლის დეკემბრის, 1988 წლის იანვრისა და თებერვლის ნომრებში (26-ე და 28-ე ნომრები). მისი სტატიები ძირითადად ქართულ თეატრს ეძღვნებოდა [ჩელიქი, 1988: გვ. 27–29].

ილია ჭავჭავაძის 150 წლისთავის იუბილეზე ასევე მოწვეული იყო აზიზ ჩალიშლარი, რომელმაც ჟურნალ „ბროს“ იანვრის ნომერში დაბეჭდა სტატია ილია ჭავჭავაძის შესახებ [ჩელიქი, 1988, გვ. 27]. ჟურნალის იმავე ნომერში ჰასან ჩელიქმა და თაჰსინ სარაჩმა გამოაქვეყნეს თავიანთი ერთობლივად ნათარგმნი ლექსები [ჩელიქი, 1988, გვ. 28].

ილია ჭავჭავაძის იუბილეზე მოწვეულთა შორის გახლდათ თურქი მწერალი ფაქირ ბაიქურთი, რომელიც დასავლეთ გერმანიაში ცხოვრობს. მისი ინიციატივით 1987 წლის 4 დეკემბერს გერმანულმა გაზეთმა „თურქეთის ფოსტამ“ გერმანელ მკითხველს ქართველი მწერლები გააცნო [ჯავახიშვილი, 1988, გვ. 5], რომელთა შორისაც განსაკუთრებული ადგილი დაეთმო ილია ჭავჭავაძეს. ილია ჭავჭავაძის შესახებ გამოაქვეყნა მასალა

დასავლეთ გერმანულმა ჟურნალმა „მწერლობამ“ 1987 წლის დეკემბრის 28-ე ნომერში. 1988 წლის თებერვლის 29-ე ნომერში კი გამოქვეყნდა სტატია თანამედროვე ქართველი პოეტის, ფრიდონ ხალვაშის შემოქმედების შესახებ რამდენიმე ლექსთან ერთად [ჯავახიშვილი, 1988, გვ. 6].

საქართველოში ყოველთვის იყო ინტერესი თურქეთის ისტორიის, თურქული ენისა და ლიტერატურის მიმართ, რაც დღესაც არ მინელბულა. დაიწერა მრავალი მონოგრაფია, დისერტაცია, სტატია და გამოკვლევა, სადაც განხილულია თურქული ენის თავისებურებები, ქართულ ენაში შემოსული თურქული სიტყვები და ქართულ-თურქული ისტორიული თუ ლიტერატურული ურთიერთობების საკითხები.

ქართულ-თურქული ურთიერთობების კვლევა დაიწყო მას შემდეგ, რაც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტსა და საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში შეიქმნა თურქოლოგიის კათედრა. ქართველი თურქოლოგები იკვლევდნენ როგორც თურქულ ენას, ასევე ლიტერატურას,

მათი კვლევები მოიცავდა შემდეგ ძირითად საკითხებს:

- თურქული გრამატიკის წესების შესწავლას;
- ქართულ-თურქული ენობრივი ურთიერთობების ანალიზს;
- ქართულში შესული თურქული სიტყვებისა და თურქულ ენაში შესული ქართული სიტყვების შესწავლას;
- საქართველოში მცხოვრები თურქულენოვანი მოსახლეობის მეტყველების თავისებურებების გამოკვლევას;
- თურქეთში მცხოვრები ქართველების სასაუბრო ენის შესწავლას;
- თურქული საარქივო მასალების ენობრივი თვალსაზრისით ანალიზს;

- ორჰუნის წარწერების ენის შესწავლას;
- ქართული და თურქული ენის ტიპოლოგიური პარალელების შედარებას;
- ქართული და თურქული ფრაზეოლოგიზმების ტიპოლოგიას.

ზემოაღნიშნული კვლევები მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა საქართველოსა და თურქეთის კულტურულ დიალოგში, რითაც კიდევ უფრო გაღრმავდა ორი ქვეყნის ისტორიული და კულტურული ურთიერთობა.

ქართველმა თურქოლოგებმა შეისწავლეს საქართველოს არქივებსა და მუზეუმებში დაცული ოსმალური დოკუმენტები ენობრივი თვალსაზრისით და გამოსცეს მრავალი საინტერესო მონოგრაფია. ამავდროულად გამოიკვლიეს საარქივო მასალებში დაცული მე-18 საუკუნის თურქული ენის სახელმძღვანელო, ქართული ასოებით თურქულ ენაზე დაწერილი „ბიბლია“, „ქოროღლუს“ ქართული ვერსია და სხვა მნიშვნელოვანი ტექსტები.

შეიქმნა ქართულ-თურქული და თურქულ-ქართული ლექსიკონები და სასაუბროები. განსაკუთრებით აღსანიშნავია 2001 წელს გამოცემული თურქულ-ქართული ლექსიკონის ორტომეული და თურქულ-ქართული ფრაზეოლოგიზმების კრებული, რომელიც მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანს ამ სფეროს განვითარებაში.

შესწავლილ იქნა თურქულ ლიტერატურის „დედე ქორქუთის წიგნი“, „ქოროღლუს“ ეპოსი, თურქეთში მცხოვრები ქართველების ზეპირსიტყვიერება, ასევე იმ ცნობილი თურქი მწერლებისა და პოეტების შემოქმედება, როგორებიც არიან: ჯალალედინ რუმი, რუჰი ბაღდადი, იუნუს ემრე, მუჰამედ ფუჰული, ნეფი, ლამი, აჰმეთ ჰაშიმი, მიჰრი ჰათუნი, მეჰმეთ

ემინი, იაქუფ ქადრი, საბაჰათინ ალი, თევფიქ ფიქრეთი, ჰაირულაჰ ეფენდი, ფაქირ ბაიქურთი, სუათ დერვიში და სხვები. ასევე, შესწავლილი იქნა თურქული პოეტიკა.

ქართულ ენაზე ითარგმნა თურქული ზღაპრები, ნასრედინ ჰოჯას ანეგდოტები, „დედე ქორქუთის“ წიგნი, ნაზიმ ჰიქმეთის ლექსები, საბაჰათინ ალის, ომერ სეიფეთინის, ორჰან ჰანჩერლიოღლუს, ჰალდუნ თანერის, აზიზ ნესინის, სუათ დერვიშის, ისა ნეჯათის, რეშად ნური გიუნთექინის, იაქუფ ქადრი ქარაოსმანოღლუს, აჰმეთ ჰაშიმის, ბექირ ილდიზის, ფაზილ ჰუსნუ დაღლარჯას, ადალეთ ალაოღლუს, ოქთაი რიფათის, ორჰან ფამუქის და სხვა ცნობილი მწერლებისა და პოეტების შემოქმედება.

**თურქულ ენაზე თარგმნილი ქართული
ლიტერატურული ტექსტები**

ახვლედიანი ე., *ვანო და ნიკო* (თურქ.: ჩილაშვილი ფ. ბ.), „დედალუსი“, სტამბოლი 2017.

ახვლედიანი ე., *კოლო ქალაქში - რომანი* (თურქ.: ჩილაშვილი ფ. ბ.), „დედალუსი“, სტამბოლი 2016.

ბაქრაძე ე., *ლექსები* (თურქ.: ჩილაშვილი ფ. ბ.), „სინათლე“, სტამბოლი 1998.

ბარათაშვილი ნ., *ქართული რომანტიზმის მწვერვალი* (თურქ.: იერგუზი ი.), „მამული“, სტამბოლი 1997.

გეგეშიძე გ., *ზღაპარი* (თურქ.: ჩილოღლუ ფ. ბ.), „სინათლე“, სტამბოლი 2004.

გელაშვილი ნ., *მე ის ვარ* (თურქ.: ჩილოღლუ ფ. ბ.), „ალაბანდა“, სტამბოლი 2017.

გოგოლაშვილი ვ., *ცისფერი მთების ქვეყანა* (თურქ.: ოზგულ მ.), „ჯემი“, სტამბოლი 1980.

- გოგებაშვილი ი., *იავნანამ რა ჰქმნა?* (თურქ.: ოზთურქი გ. მ., ჯაფარიძე ა.), „კულტური აქანსი“, ანკარა 2016.
- დირრ ა., *კავკასიური ზღაპრები*, (გერმ.: თანსელი უ.), „იმგე“, სტამბოლი 2018.
- დუმბაძე ნ., *ძვიანი ღამე* (თურქ.: ჩილოღლუ ფ.), „დედალუსი“, სტამბოლი 2015.
- დუმბაძე ნ., *მე ვხედავ ძუეს* (თურქ.: ქარაორენი მ.), „ე“, სტამბოლი 1969.
- დუმბაძე ნ., *კუკარაჩა* (თურქ.: იბრაჰიმოვა-ჩელიძე გ.), „იაზითი“, ანკარა 1990.
- დუმბაძე ნ., *მარადისობის კანონი* (თურქ.: ალთუნი ა.), „ილმაზი“, სტამბოლი 1990.
- დუმეზილ გ., *გეორგესთან საუბრები*, ორიგინალი: *Entretiens avec Georges Dumézil*, „სინათლე“, სტამბოლი 1998.
- ევგენი დ. დ., *ქართველები კონსტანტინოპოლში* (თურქ.: ჩილაშვილი ფ. ბ.), „სინათლე“, სტამბოლი 2003.
- იბერიელი ს., *ქართველი ხალხის ისტორია*, „ჯინიუსი“, სტამბოლი 2014.
- იუსუფ ვ. ჩ., *ალი და ნინო* (თურქ.: ჰარმან მ.), „ევერესტი“, სტამბოლი 2004.
- კალანდაძე ა., *ლექსები* (თურქ.: ჩილოღლუ ფ.), „სინათლე“, სტამბოლი 1998.
- კეკელიძე გ., *თომას ზღაპრები* (თურქ.: ოქროსცვარიძე ნ., ოზთურქი გ. მ., მეშველიშვილი თ.), „საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, თბილისი 2017.
- კლდიაშვილი დ., *დარისპანის გასაჭირი* (თურქ.: ნიკოლაძე ვ.), „სინერჯი“, სტამბოლი 2017.
- ლეონიძე გ., *ნატვრის ხე* (თურქ.: ჩილოღლუ ფ.), „ადამი“, სტამბოლი 2003.

- ლექსების კრებული, *ღრმა სევდა* (თურქ.: ჩილოღლუ ფ.), „სინათლე“, სტამბოლი 1998.
- მალრაძე დ., *სალვე* (თურქ.: ილმაზი ე.), „ენგინ ოფსეთ“, სტამბოლი 2008.
- მალრაძე დ., *ჟაკომო პონტი* (თურქ.: ილმაზი ე.), „ეგე“, სტამბოლი 2008.
- მაჭავარიანი მ., *ლექსები* (თურქ.: ჩილოღლუ ფ.), „სინათლე“, სტამბოლი 1998.
- მელაშვილი ა. ო., *საქართველოს ისტორია, ლიტერატურა, ხელოვნება, ფოლკლორი*, „აქსისესა“, სტამბოლი 1968.
- მიგონ ლ., *ლიტერატურის სტამბოლი*, „ევრენსელი“, სტამბოლი 2016.
- მიტჰათ ა. ე., *ქართველი ასულის შერისძიება* (თურქ.: ტატაროღლუ ა.), „გრაფიკი“, ბურსა 2015.
- მიქელაძე ა., *წერილები აჭარიდან* (თურქ.: ჩილაშვილი ფ. ბ.), „სინათლე“, სტამბოლი 2002.
- მოთხრობების კრებული, *თანხმეერ ასო-ბგერათა ანთოლოგია*, (თურქ.: ჩილაშვილი ფ. ბ.), „ქალემ კულტურ აჟანსი“, სტამბოლი 2017.
- მოჩილაძე ა., *სანტა ესპერანსა*, (თურქ.: გურბუზ-გერჰოლდ ფ.), „ალფა“, სტამბოლი 2018.
- ნიშნიანიძე შ., *ლექსები* (თურქ.: ჩილოღლუ ფ.), „სინათლე“, სტამბოლი 1998.
- რუსთაველი შ., *ვეფხისტყაოსანი* (აზერბაიჯან.: დინდარი ბ., მაქასი ზ. ა.), „ესერი“, სამსუნ 1991.
- რუსთაველი შ., *ვეფხისტყაოსანი* (თურქ.: მელაშვილი ა. ო.), ნ. 1, „მამული“, სტამბოლი, 1997, გვ. 19-25.
- რუსთაველი შ., *ვეფხისტყაოსანი* (თურქ.: მელაშვილი ა. ო.), ნ. 2-3, „მამული“, სტამბოლი, 1997, გვ. 29-33.

- რუსთაველი შ., *ვეფხისტყაოსანი* (თურქ.: მელაშვილი ა. ო.), ნ. 4-5, „მამული“, სტამბოლი, 1997, გვ. 51-56.
- რუსთაველი შ., *ვეფხისტყაოსანი* (თურქ.: მელაშვილი ა. ო.), ნ. 6-7, „მამული“, სტამბოლი, 1997, გვ. 36-41.
- საიდი ქ., *ალი და ნონო* (აზერბაიჯან.: იუსუფ შ.), „ელჰამრა“, სტამბოლი 2018.
- სალია კ., *ილია ჭავჭავაძე - ქართველი მწერალი* (თურქ.: იერგუზი ი.), ნ. 1, „მამული“, სტამბოლი 1997.
- სალია კ., *აკაკი წერეთელი* (ფრანგ.: იერგუზი ი.), ნ. 2, „მამული“, სტამბოლი 1997.
- ტაბიძე გ., *ლექსები* (თურქ.: ჩილოღლუ ფ.), ნ. 3, „მამული“, სტამბოლი 1997.
- ტურაშვილი დ., *ჯინსების თაობა* (თურქ.: ჩილოღლუ ფ.), „ეზგი“, სტამბოლი 2013.
- ფაღვაა უ., *ჩაუმქრალი კერა* (თურქ.: გორაძე ი.), „არარათი“, სტამბოლი 1977.
- ფური თ., *მდინარე მტკვრის სანაპიროზე*, „დესთექი“, სტამბოლი 2016.
- ფუტყარაძე შ., *სტამბოლის ქართული სავანი* (თურქ.: ჩილოღლუ ფ.), „არტანუჯი“, თბილისი 2012.
- ქართული ზღაპრები, *ზარმაცი კაცი* (თურქ.: ჰაირიოღლუ ჰ.), „გუვერჯინ ჩოჩუქ“, სტამბოლი 1983.
- ქართული ზღაპრები, *მზის ასული* (თურქ.: ჰაირიოღლუ ჰ.), „ესინი“, სტამბოლი 1986.
- ქართული ზღაპრები, *მკითხავი ჰოჩოს ზღაპარი* (თურქ.: ჩილოღლუ ფ., გოცირიძე ი., ჩელიქი ჰ., ჩილ ჰ.), „სინათლე“, სტამბოლი 1998.

ქართული მოთხრობები, *იმედი დიდხანს იცოცხლებს* - მოთხრობები (თურქ.: ჩელიქი ჰ., გურსოითრაქი ფ.), „სინათლე“, სტამბოლი 1998.

ქარუმიძე ზ., *Dagny or a Love Feast* (ინგლ.: არდა ფ.), „დედალუსი“, სტამბოლი 2014.

ყაზბეგი ა., *კავკასიური მოთხრობები* (თურქ.: ოქანი ნ. ა.), „ვაქით“, სტამბოლი 1937.

ყაზბეგი ა., *ერთი კავკასიური რომანი* (თურქ.: აჰმეთ ნ.), „ვაქით“, სტამბოლი 1941.

ყაზბეგი ა., *კავკასიური სიყვარული* (თურქ.: ბანოღლუ ნ. ა.), „ფინარი“, ანკარა 1964.

ყაზბეგი ა., *ელგუჯა და მზალო* (თურქ.: მელაშვილი ა. ო.), „სინანი“, სტამბოლი 1973.

გამოყენებული ლიტერატურა

იერგუზი, ი. (1997). ქართული ლიტერატურის თვალსაჩინო წარმომადგენლები - ვაჟა ფშაველა, (# 3). „მამული“. გვ. 9-10.

იერგუზი, ი. (1997). ნიკოლოზ ბარათაშვილი - ქართული ლიტერატურის თვალსაჩინო წარმომადგენელი. (# 4). „მამული“. გვ. 11-12.

იერგუზი ი. (1997). ალექსანდრე ყაზბეგი. (# 4). „მამული“. გვ. 7-10.

ლექსები. (1999). (# 32). „ჩვენებური“. გვ. 25-27.

მელაშვილი, ა. ო. (1968). *საქართველო*. „აქსისედა“.

ფშაველა, ვ. (2000). *ლექსები*, (# 35). „ჩვენებური“. გვ. 34.

ჩელიქი, ჰ., სარაჩი, ჰ. (1988). *ილია ჭავჭავაძის 150 წლის იუბილე* (# 26-27). „ბროი“. გვ. 27-29.

ჯავახიშვილი, მ. (1988). *ეშმაკის ქვა* (თურქ. თარგმ. გორაძე ი. ი.). „ულურ ოფსეთ“.

Turkish Translators and Researchers of the Georgian Literature in 19th Century

Gul Mukerrem Ozturk

Recep Tayyip Erdoğan University

Abstract

The article aims to search the Turkish translators and scholars of the 19th century Georgian literature. Though information on this topic details is very scarce. As for translating the Georgian literature into Turkish, it was lunched comparatively late and is not of systemic, deliberate character. As far as we know, Ahmet Melashvili and Ahmet Banoglu took first steps in this respect. In 1940 Ahmet Banoglu showed interest in the Georgian literature, but his initiative was ignored. A serious interest in the Georgian literature was detected only in 1960s in Turkey. Therefore, we examined only the Turkish translations of the 19th century's Georgian literature.

***Keywords:** Georgian literature, translator, Turkish, translator.*

The aim of this study is to explore the extent to which Turkish society has been and continues to be interested in the study and translation of 19th-century Georgian literature. The available data in this regard is quite limited. The translation of Georgian literature into Turkish began relatively late and, to this day, has not developed into a systematic or targeted effort.

It is known that the first steps in this direction were taken by Ahmet Melashvili and Niyazi Ahmet Banoglu. In 1940, Niyazi Ahmet Banoglu expressed an interest in Georgian literature; however, his

initiative did not receive the necessary attention. Serious engagement with Georgian literature in Turkey only began in the 1960s. Notably, in 1969, Nodar Dumbadze's "I See the Sun" was translated into Turkish from its German version, which garnered significant interest among Turkish readers.

Naturally, it was a great fault that the Turkish readers did not know the Georgian literature. Ahmet Ozkan Melashvili, Ibrahim Yavuz Goradze, Hayri Hayrioglu understood all this brilliantly. Therefore, they started presenting the Georgian literature to the Turkish public. In 1968 Ahmet Melashvili issued a book titled "Georgia". The book introduced brief information about Georgia and Georgian literature to the Turkish readers [Melashvili, A. O., 1968, pp. 129-162]. Besides, he translated "Elguja" by Alexander Kazbegi and titled it as "Elguja and Mzago". The translation was printed in Istanbul in 1973. The poems by Ilia Chavchavadze (translators: Parna Beka Chilashvili and Osman Nuri Mercan, Tahsin Sarach, Hasan Chelik, Hussein Uygun), story "Letters by the Passenger" (translators: Ali Altun and Asmat Japaridze), poem "Eremite" (translator: Ali Altun). The poems were published in the magazine "Chveneburi". "Chveneburi" also published a poem titled "Fosterer" written by Akaki Tsereteli, poems (translator: Ali Altun) and article "On Ilia's Murder" (translator: Osman Nuri Mercan) [Poems, 1999, pp. 25-27]. The pages of "Chveneburi" also published the poems by Nikoloz Baratashvili, while in a magazine titled "Mamuli" the reader saw an article "Nikoloz Baratashvili – the Peak of the Georgian Romanticism" [Yerguz, I., 1997c, pp. 11-12].

Ismail Yerguz was the article author. Laurent Moignon, Bilkent University professor, translated "Eagle" by Vazha-Pshavela which was published in the 35th issue of the "Chveneburi" magazine in 2000 [Pshavela, V., 2000, p. 34].

In the 30s of the 19th century, a political plot in Georgia (1832) gave a new form and content to the literature. This plot was added to

the crisis launched in the end of the 18th century and caused brilliant conditions that led to emergence and development of romanticism in the beginning of the 19th century. Afterwards, he briefly reviews the creative works by the Georgian romanticists and notes that “in the first half of the 19th century, there were attempts to revive the old Georgian literary traditions. The writers of this period (called as a transitional one) re-process the themes of the Georgian classical literature by in a different style. We see no new topics in the Georgian literature of that epoch”.

It should be noted that in this case the author fails to properly assess the merits of the Georgian romanticists. He also fails to provide a due evaluation of the Georgian romanticists’ merits and meaning of their literary heritage for the development of the new Georgian literature. The contribution by the Georgian romanticists cannot be assessed as only the revival of the old Georgian literary traditions and re-processing of the old Georgian literary topics.

As it has been recognized by everyone, the poetry written by Alexandre Chavchavadze, Grigol Orbeliani and Nikoloz Baratashvili, the greatest representative of the Georgian romanticism, is a new step on a long way of the development of Georgia’s literature [Yerguz, I., 1997c, pp. 9-10]. Their creative works are distinguished by new problems and new vision. As great Georgian writer and public figure Iliia Chavchavadze declares, the most important thing in that epoch was that along with re-understanding of the old Georgian literature, the process of Europeization of Georgia’s literature began [Yerguz, I., 1997c, pp. 9-10]. He says that Nikoloz Baratashvili is the first Europeist poet, totally free from eastern tendencies [Yerguz, I., 1997c, pp. 9-10].

Starting 1850, critical realism appears on the fore in the Georgian literature. Dramatist Giorgi Eristavi, Z. Antonov are the poets that served critical realism. Eristavi enriched his works with comic

episodes, while Antonov wrote “Epos of Koroglu,” which represents the most successful piece of work by him.

Realistic pieces of work were created after 1850. Lavrenti Ardaziani, with his story “Solomon Isakich Mejganuashvili” put a new social force on the literary arena. In the work titled “Surami Castle” Daniel Chonkadze discusses the lords and slaves’ problems and establishes a new awareness amongst the public.

Critical realism is not the only direction in the Georgian literature of 1950s [Yerguz, I., 1997a, p. 7]. Simultaneously, romanticism continues existence expressed in Giorgi Rcheulishvili. Undoubtedly, romanticism is under crisis in this period.

A distinct epoch began in Georgia in 1860, which includes literature and every cultural areas. This is the epoch of “Sixties”, i.e., those having crossed the Tergi River for departing for Russia to be educated there. They got education in St.Petersburg. Russian revolutionary-democratic ideas influenced them significantly. Therefore, they intended to cause fundamental changes in the Georgian literature and social life.

In 1960s, Ilia Chavchavadze, Akaki Tsereteli, Niko Nikoladze, Giorgi Tsereteli appear on the literary arena. They were poets, translators, writers, activists, public figures and politicians. These four people inspired the national movement that spread nationwide in the 20th and 21st centuries.

The so-called Mountain School authors are considered to be the heirs of the Sixties’ generation. Alexandre Kazbegi, poet Luka Razikashvili, known as Vazha-Pshavela [Yerguz, I., 1997a, p. 8]. In his creative work, Vazha Pshavela was against obsolete traditions and preached total mercy, protection of personal dignity and recognition of others’ dignity. Bachana, Tedo Razikashvili significantly influenced the Georgian literature and honorably reflected national problems in their creative pieces of work.

Vazha Pshavela enriched the Georgian literature with new topics and style. We can say that he created his own school [Yerguz, I., 1997b, p. 9]. Lyricist poet Niko (Bachana, his brother) and his son, writer Tedo Razikashvili were his first listeners.

Starting 1890, a new generation appears in the Georgian literature and starts developing realism further.

In the last decade of the 19th century, a Marxist propaganda was launched intensely in the Georgian literature. In the fictional and other pieces of work Marxism was provided to the reader as a system able to settle social problems. In this period, a group of Marxists emerges in the Georgian literature which assesses developments differently.

Egnate Ninoshvili is the most significant writer of this period. He developed critical realism in accordance with the new epoch conditions and prepared a fundament for spreading socialist realism across Georgia.

Stories written by Engate Ninoshvili (“Gogia Uishvili”, “Simona” and “Knight of Our Country”) describes the life in a Georgian village in the aftermath of the abolished serfdom. Davit Kldiashvili, Shio Aragvispireli, Lalioni (A. Mamulashvili) are the representatives of this direction. They can be considered as the first representatives of social realism.

It should be noted that considering Davit Kldiashvili, Shio Aragvispireli, and Lalioni as representatives of Socialist Realism is incorrect. From the perspective of contemporary criticism, Socialist Realism, as a conditional form of realism, is a topic that is rarely discussed today.

The introduction of Georgian literature to Turkey did not end there. Various Turkish writers visited Georgia for different purposes, and upon their return to Turkey, they published articles on Georgian literature and theater. Most of these works focused on their impressions of Georgia and its culture.

For example:

- In July 1979, Turkish writer Ömer Faruk Toprak published his memoirs about Georgia in the newspaper *Politika*.
- Zeynep Oral published an article on Georgian theater in the magazine *Art*, while Refika Erduran wrote about it in the newspaper *Mze*.
- Necati Cumalı (in his book *Revisionist*), Tarık Dursun (in the newspaper *Yeni Ortam*), and Haldun Taner shared their impressions of Georgia in their writings.
- Hayatı Asilyazıcı published articles on Georgian theater and literature in the magazine *Maya* between January and August 1969.

Particularly noteworthy is Hayatı Asilyazıcı's visit to Georgia in 1987 for the 150th anniversary of Ilia Chavchavadze. Upon returning to Turkey, he published his *Travel Impressions* in the December 1987, January 1988, and February 1988 issues of the magazine *Broi* (Issues 26 and 28). These articles primarily focused on Georgian theater [Chelik, H., & Sarach, H., 1988, p. 27-29]

Besides, Aziz Çalışlar was also invited to Georgia for the 150th anniversary of Ilia Chavchavadze. He published an article about Ilia Chavchavadze in the January issue of the magazine *Broi* [Chelik, H., & Sarach, H., 1988, p. 27]. In the same issue, Hasan Çelik and Tahsin Saraç published their jointly translated poems [Chelik, H., & Sarach, H., 1988, p. 28].

Another Turkish writer invited to Ilia Chavchavadze's jubilee was Fakir Baykurt, who resided in West Germany. Under his initiative, on December 4, 1987, the newspaper *Turkish Post*, published in West Germany, introduced Georgian writers to German readers [Javakhishvili, M., 1988, p. 5], Special attention was given to Ilia Chavchavadze. Furthermore, in the December 1987 issue (No. 28) of the magazine *Writing*, published in West Germany, readers were introduced to Ilia Chavchavadze. In the February 1988 issue (No. 29),

an article on contemporary Georgian poet Pridon Khalvashi was published, along with several of his poems [Javakhishvili, M., 1988, p. 6].

Interest in Turkish history, language, and literature has always been present in Georgia and remains strong to this day. Numerous monographs, dissertations, articles, and studies have been written on the peculiarities of the Turkish language, Turkish loanwords in Georgian, and the historical and literary relations between Georgia and Turkey.

The study of Georgian-Turkish relations began after the establishment of the Department of Turkology at Tbilisi State University and the Oriental Studies Institute of the Georgian Academy of Sciences. Georgian Turkologists have conducted extensive research on both the Turkish language and its literature, covering a wide range of topics.

The main areas of research included:

- The study of Turkish grammar rules;
- Analysis of Georgian-Turkish linguistic interactions;
- We are investigating Turkish loanwords in Georgian, as well as Georgian loanwords in Turkish and its dialects.
- The study scrutinizes the speech patterns of the Turkish-speaking community residing in Georgia.
- The study focuses on the spoken language of Georgians living in Turkey.
- Linguistic analysis of Turkish archival materials;
- Research on the language of the Orkhon inscriptions is underway.
- We conducted a comparative typological analysis of Georgian and Turkish languages.
- We are conducting a typological study of Georgian and Turkish idioms.

These studies have made significant contributions to the understanding of the linguistic and cultural connections between

Georgian and Turkish societies, further deepening the exploration of their historical and cultural ties.

Georgian Turkologists linguistically studied the Ottoman documents preserved in the State Archive of Tbilisi and issued interesting monographs as a result. They studied the Turkish Language Textbook dated the 18th century, preserved in the archive. They also studied the Bible written in Turkish but in Georgian letters, Georgian version of “Koroglu” and other archive materials. They created Georgian-Turkish and Turkish-Georgian dictionaries, books offering conversational phrases. In this respect it is very interesting to observe the two-volume Turkish-Georgian dictionary issued in 2001 and Turkish-Georgian phraseologisms as well.

As for the Georgian literature, scholars studied “The Book of Dede Korkut”, “Koroglu Epos,” oracy of the Georgians living in Turkey, creative work written by Jalal Ad-Din Rumi, Ruhi Baghdadi, Yunus Emre, Muhammad Fuzuli, Nefi, Lami, Ahmet Hashim, Mihri Hatun, Mehmet Emin, Yakup Kadri were studied with the pieces of works by Sabahatin Ali, Tevfik Fikreti, Hairullah Effendi, Fakir Baykurt, Suat Dervish and other famous writers and poets. Scholars also studied Turkish poetics. They translated in Georgian the following: Turkish tales, anecdotes of Nasreddin Hoja, Book of Dede Korkut, poems by Nazim Hikmet, the work of Sabahatin Ali, Omer Seyfetin, Orhan Hancherlioglu, Haldun Taner, Aziz Nesin, Suat Dervish, Isa Nejati, Reshad Nuri Guntekin, Yakuf Kadri Karaosmanoglu, Ahmet Hashim, Bekir Yildiz, Fazil Hüsnü Daglarca, Adalet Agaoglu, Ali Oktay Rifat, Orhan Pamuk and other famous people- writers or poets.

Translated Works of Georgian Literature in Turkish

Akhvlediani E., Gnat in the City (Turk.: Chilashvili P.B.), “Dedalus”, Istanbul 2016.

- Akhvlediani E., Vano and Niko (Turk.: Chilashvili P.B.), "Dedalus", Istanbul 2017.
- Bakradze E., Poems (Turk.: Chilashvili P.B.), "Sinatle", Istanbul 1998.
- Baratashvili N., Peak of the Georgian Romanticism (Turk.: Yerguz I.), "Mamuli", Istanbul 1997.
- Conversations with Dumezil Georges, original: (Entretiens avec Georges Dumézil), "Sinatle", Istanbul 1998.
- Dirr A., Caucasian Tales (German: Tanseli U.), "Imge", Istanbul 2018.
- Dumbadze N., Eternity Law (Turk.: Altuni A.), "Yılmaz", Istanbul 1990.
- Dumbadze N., I See the Sun (Turk.: Karaoreni M.), "E", Istanbul 1969.
- Dumbadze N., Kukaracha (Turk.: Ibrahimova-Chelidze G.), "Yazit", Ankara 1990.
- Dumbadze N., Sunny Night (Turk.: Chiloglu P.), "Dedalus", Istanbul 2015.
- Evgeni D. D., Georgians in Constantinople (Turk.: Chilashvili P.B.), "Sinatle", Istanbul 2003.
- Furi T., On the Bank of the River Mtkvari, "Destek", Istanbul 2016.
- Georgian Tales, A Lazy Man (Turk.: Hairioglu H.), "Guvercin Cocuk", Istanbul 1983.
- Georgian Tales, Daughter of the Sun (Turk.: Hairioglu H.), "Esin", Istanbul 1986.
- Georgian Tales, Tale of Hocho the Fortune-Teller (Turk.: Chiloglu P., Gotsiridze I., Chelik H., Chil H.), "Sinatle", Istanbul 1988.
- Georgian Short Stories, Hope Lasts Long – Stories (Turk.: Chelik H.; Gursoytrak P.), "Sinatle", Istanbul 1998.
- Gelashvili N., I Am Her (Turk.: Chiloglu P.B.), "Alabanda", Istanbul 2017.
- Gegeshidze G., Tale (Turk.: Chiloglu P.B.), "Sinatle", Istanbul 2004.
- Gogebashvili I., What Did Lullaby Do? (Turk.: Ozturk G.M., Japaridze A.), "Kültür Ajans", Ankara 2016.
- Gogolashvili V., Country of Blue Mountains (Turk.: Ozgul M.), "Cem", Istanbul 1980.

- Iberieli S., History of the Georgian People, "Genius", Istanbul 2014.
Kalandadze A., Poems (Turk.: Chiloglu P.), "Sinatle", Istanbul 1998.
Karumidze Z., Dagny or a Love Feast (Eng.: Arda P.), "Dedalus", Istanbul 2014.
Kazbegi A., Caucasian Love (Turk.: Banoglu N. A.), "Pınar", Ankara 1964.
Kazbegi A., Caucasian Stories (Turk.: Okan N. A.), "Vakit", Istanbul 1937.
Kazbegi A., Elguja and Mzago (Turk.: Melashvili A.O.), "Sinan", Istanbul 1973.
Kazbegi A., One Caucasian Novel (Turk.: Ahmet N.), "Vakit", Istanbul 1941.
Kekelidze G., Toma's Tales (Turk.: Okrostsvavidze N., Ozturk G.M., Meshvelishvili T.), "Georgian University Press", Tbilisi 2017.
Kldiashvili D., Darispan's Trouble (Turk.: Nikoladze V.), "Sinergy", Istanbul 2017.
Leonidze G., Wish Tree (Turk.: Chiloglu P.), "Adam", Istanbul 2003.
Machavariani M., Poems (Turk.: Chiloglu P.), "Sinatle", Istanbul 1998.
Magradze D., Giacomo Ponti (Turk.: Yılmaz E.), "Ege", Istanbul 2008.
Magradze D., Salve (Turk.: Yılmaz E.), "Engin Offset", Istanbul 2008.
Melashvili A.O., History of Georgia, Arts, Folklore, "Axiseda", Istanbul 1968.
Mignon L., Istanbul of Literature, "Evrensel", Istanbul 2016.
Mikeladze A., Letters from Adjara (Turk.: Chilashvili P.B.), "Sinatle", Istanbul 2002.
Mithat A. E., Revenge of Georgian Woman (Turk.: Tataroglu A.), "Grafik", Bursa 2015.
Morchiladze A., Santa Esperanza (Turk.: Gurbuz Gerhold P.), "Alfa", Istanbul 2018.
Nishnianidze Sh., Poems (Turk.: Chiloglu P.), "Sinatle", Istanbul 1998.
Pagava U., Burning Fire (Turk.: Goradze I.), "Ararat", Istanbul 1977.

- Putkaradze Sh., Georgian Alure of Istanbul (Turk.: Chiloglu P.), "Artanuj", Tbilisi 2012.
- Rustaveli Sh., A Knight in Panter's Skin (Azerbaijan.: Dindar B., Makas Z.A.), "Eser", Samsun 1991.
- Rustaveli Sh., A Knight in Panter's Skin (Turk.: Melashvili A.O.), No. 1, Mamuli, Istanbul, 1997, pp. 19–25.
- Rustaveli Sh., A Knight in Panter's Skin (Turk.: Melashvili A.O.), No. 2–3, Mamuli, Istanbul, 1997, pp. 29–33.
- Rustaveli Sh., A Knight in Panter's Skin (Turk.: Melashvili A.O.), No. 4–5, Mamuli, Istanbul, 1997, pp. 51–56.
- Rustaveli Sh., A Knight in Panter's Skin (Turk.: Melashvili A.O.), No. 6–7, Mamuli, Istanbul, 1997, pp. 36–41.
- Salia K., Akaki Tsereteli (Fr.: Yerguz I.), No. 2, Mamuli, Istanbul, 1997.
- Salia K., Ilia Chavchavadze – Georgian Writer (Turk.: Yerguz I.), No. 1, Mamuli, Istanbul, 1997.
- Tabidze G., Poems (Turk.: Chiloglu P.), No. 3, Mamuli, Istanbul, 1997.
- Turashvili D., Generation of Jeans (Turk.: Chiloglu P.), "Ezgi", Istanbul 2013.
- Yusuf V. Ch., Ali and Nino (Turk.: Harman M.), "Everest", Istanbul 2004.
- Said K., Ali and Nino (Azerbaijan.: Yusuf Sh.), "Elhamra", Istanbul 2018.

References

- Chelik, H., & Sarach, H. (1988).** *150th jubilee of Ilia Chavchavadze.* Broy, 26–27, pp. 27–29.
- Javakhishvili, M. (1988).** *The devil's stone* (I. Y. Goradze, Trans.). Ugur Offset.
- Melashvili, A. O. (1968).** *Georgia.* Axiseda.
- Poems. (1999).** Chveneburi, 32, pp. 25–27.
- Pzhavela, V. (2000).** *Poems.* Chveneburi, 35.

- Yerguz, I. (1997a).** *Aleksandre Kazbegi*. Mamuli, 4, pp. 7–10.
- Yerguz, I. (1997b).** *Impressive representatives of Georgian literature – Vazha Pshavela*. Mamuli, 3, pp. 9–10.
- Yerguz, I. (1997c).** *Nikoloz Baratashvili – Impressive representative of Georgian literature*. Mamuli, 4, pp. 11–12.

„ვეფხისტყაოსნის“ ერთი მოტივი პოემაში
„რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის
ცხოვრებიდან“¹

კოტე ლომიძე

*ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი*

რეზიუმე

სტატიაში განხილულია შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ რეცეფცია ილია ჭავჭავაძის პოემაში „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“. სტატიის ძირითადი მიზანია იმ ტექსტობრივი და კონცეპტუალური პარალელების გამოკვეთა, რომლებიც კაკოსა და ზაქარას შეხვედრის სცენას რუსთაველის გმირთა დამეგობრების ეპიზოდებთან აკავშირებს.

ტექსტობრივი პარალელების საფუძველზე დასაბუთებულია, რომ ილია ჭავჭავაძე პერსონაჟთა ურთიერთობისას ეყრდნობა „ვეფხისტყაოსნისეულ“ „მოწონების“ მოტივს, რომლის მიხედვითაც დამეგობრების საფუძველია გარეგნული შთაბეჭდილება და სოციალური თუ სულიერი ნათესაობის მყისიერი შეგრძნება. ნაშრომში ნაჩვენებია, რომ ილიას გმირებს შორის არსებული ნდობა (ზოგიერთი

---

¹ კვლევა (PHDF-21-914) განხორციელდა შოთა რუსთაველის სამეცნიერო ფონდის დაფინანსებით.

მკვლევრისთვის ფსიქოლოგიურად არადამაჯერებელი), რუსთველური ტრადიციით უნდა იყოს ნაკარნახევი.

ლექსიკური ანალიზის საფუძველზე გამოტანილია დასკვნა, რომ კაკოსა და ზაქარას შეხვედრა ტარიელ-ფრიდონისა და ავთანდილ-ფრიდონის დამეგობრების სცენების მხატვრულ ანალოგს წარმოადგენს.

საკვანძო სიტყვები: „კაკო ყაჩაღი“, „ვეფხისტყაოსანი“, მეგობრობის კონცეფცია, რეცეფცია, მოწონება

„ვეფხისტყაოსნის“ როლი ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში განუზომლად დიდია. მწერალი რუსთველის პოემას აზრისა და გრძნობის ზღვას უწოდებს და ხშირად მიმართავს მას მხატვრულ შემოქმედებასა თუ პუბლიცისტურ წერილებში. არცთუ იშვიათად იგი ასახელებს „ვეფხისტყაოსნიდან“ მომდინარე თვალსაზრისისა თუ მოტივის წყაროს, მაგრამ ზოგჯერ საგანგებო დაკვირვებაა საჭირო რუსთველური ელემენტის ამოსაცნობად. წერილში ერთ-ერთ ამგვარ შემთხვევაზე იქნება საუბარი.

ილია ჭავჭავაძის პოემაში „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“ ყურადღებას იქცევს ზაქარასა და კაკოს შეხვედრის სცენა. ხის ქვეშ მძინარ ბლაჭიაშვილს ცხენოსნის მიახლოება გამოარკვევს ძილიდან და მოსალოდნელ საფრთხეს თოფმომარჯვებული დახვდება. „რისთვის მოსულხარ, – მოყვრად თუ მტრად?“ (ჭავჭავაძე, 1987, გვ. 117) – ამ შეკითხვაზე მხედრის პასუხი (რომ იგი მოყვრადაა მოსული) კაკოს სრულიად დააკმაყოფილებს. ერთი შეხედვით ამ ეპიზოდს

ფსიქოლოგიური დამაჯერებლობა აკლია, რაც შენიშნულია კიდევ ილიას შემსწავლელ მეცნიერებაში:

„მკითხველი ისე გატაცებით კითხულობს პოემის ამ ადგილს, რომ იგი ალბათ ვერც დაეჭვდება, თუ რამდენად სწრაფად ხვდება ყოველივე ეს, და თვით ავტორის მიერ დახასიათებული კაკო, ესოდენ ფრთხილი, წინდახედული, ეჭვიანი, ფიცხი (დააკვირდით, ცხენიც ფრთხილი ჰყავს), როგორ სწრაფად, თითქმის ეჭვმიუტანლად ენდობა და უმაღლეს მიიღებს მეგობრად მისთვის სრულიად უცნობ ადამიანს – ზაქროს. შეიძლება აქ შენიშვნა გაგვეკეთებინა ახალგაზრდა ავტორისთვის, რომ მისი გმირის ფსიქოლოგიური ბუნება (სიფრთხილე, ეჭვი), აქ, ყველაზე გადამწყვეტ მომენტში, აღარა ჩანს, გამქრალია. კაკო ერთი სიტყვით – მოყვარე ვარო – კმაყოფილდება და უცნობ კაცს გამარჯვებას ეუბნება, ჩვენი გაცნობა კეთილი იყოსო, რასაც ყაჩაღის უაღრესად ფრთხილი ბუნება ასე ერთბაშად ვერ დაუშვებდა. მაგრამ მკითხველი ამ ერთგვარ ფსიქოლოგიურ შეუსაბამობას ვერც გრძნობს, ვინაიდან პოემა, კერძოდ, ნაწარმოების ეს ადგილი არაჩვეულებრივი ექსპრესიულობით ვითარდება, მდგომარეობა დამაბულია, სათავგადასავლო ამბავი ძალიან საინტერესოა და ამ „დეტალს“ ყურადღებას აღარ აქცევს“ (ჯიბლაძე, 1983, გვ. 408-409). მკვლევრის ეს თვალსაზრისი საყურადღებოა. მე-19 საუკუნის ესთეტიკით ამ პასაჟის ფსიქოლოგიური დამაჯერებლობა მართლაც რთულად აიხსნება.

მხედარი ბლაჭიაშვილის ვინაობის დაზუსტების შემდეგ მოსვლის მიზეზს განმარტავს, მას სურს კაკოს შეუერთდეს: „შენთან სიცოცხლე, შენთან სიკვდილი, / შენთან ყოფნა და შენთან

დარჩენა“ (ჭავჭავაძე, 1987, გვ. 118)². ბლაჭიაშვილი ამ პასუხით კმაყოფილი ჩანს:

„- მომწონს ეგ სიტყვა... **შენც მომეწონე**³
და ამისთვისაც გენდობი შენა.“ (ჭავჭავაძე, 1987, გვ. 118)

როგორც კაკოს პასუხიდან ვიგებთ, ნდობის მიზეზი ყოფილა მოწონება. ყაჩაღს მოსწონებია ახალმოსული და ამიტომაც ნდობია. ეს რომ შემთხვევითი მოტივი არ არის, კარგად ჩანს მომდევნო ეპიზოდშიც:

„შემდეგ მოვიდა იგი სტუმარი,
კაკოს პირდაპირ დადგა მდუმარი.
მათ ერთმანეთი თვალით გაზომეს,
და **მოეწონნენ ორნივე** ერთმანეთს.“ (ჭავჭავაძე, 1987, გვ. 119)

მოყვანილი მაგალითებიდან დავინახეთ, რომ პოემის პერსონაჟთა ნდობასა და დამეგობრებას განაპირობებს მოწონება. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, კაკო ყაჩაღი ენდობა ზაქარას,

---

² აქ და შემდგომ პოემას ვიმოწმებ შემდეგი გამოცემიდან: რუსთაველი, შ. (1988). *ვეფხისტყაოსანი*. მეცნიერება. შდრ. ავთანდილი ეუბნება ტარიელს „შენ გეახლო სიკვდილამდის, ამის მეტი არა მინდა“ (295). ზაქარას სიტყვები, გარდა შინაარსისა, ფორმის თვალსაზრისითაც მოგვაგონებს რუსთველს. როგორც ცნობილია, რუსთველის ენისათვის ერთ-ერთი მახასიათებელია გამეორება. მაგ., „შაბაშ სიტყვა, შაბაშ კაცი, შაბაშ საქმე მისგან ქმნილი“ (757). მ. გუგუშვილი წერილში „ვეფხისტყაოსანი ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში“ წერს, რომ „ილია ჭავჭავაძე დასესხებია რუსთველის მხატვრული ენის რიგ თავისებურებას“ (გუგუშვილი, 1989, გვ. 138) და სანიმუშოდ ილიას ზემოთ დასახელებული სტრიქონებიც მოჰყავს.

³ ხაზგასმა ყველგან ჩემია.

რადგან მოეწონება იგი, ხოლო მხედარს წინასწარჩამოყალიბებული აზრი აქვს ბლაჭიაშვილის მიმართ და ნდობის საკითხი არ უდგას. კეთილგანწყობასა და დამეგობრებაში კი ორივეს შემთხვევაში მოწონება ასრულებს მთავარ როლს, რასაც ავტორი ხაზს უსვამს კიდევ. მოწონება აქ მხოლოდ ესთეტიკური კატეგორია კი არა, სულიერი ნათესაობის მყისიერი აღქმაა.

ილია ჭავჭავაძის პოემის პერსონაჟთა შეხვედრა-დამეგობრება მოგვაგონებს „ვეფხისტყაოსნის“ გმირთა დამეგობრების სცენებს. მაგალითად მოვიყვან ტარიელ-ფრიდონის შეხვედრის ეპიზოდს. კერძოდ, ტარიელი, რომელსაც ნესტანის ძებნაში მხლებლები შემოეფანტა, ერთ ქალაქს მიადგა და „მოსვენებად გარდახდა“, რა დროსაც უცნაური სურათის მხილველი შეიქნება:

„[ზახილი](#) მესმა, შეეხედენ, [მოყმე](#) ამაყად [ყიოდა](#),
[შემორბედა](#) ზღვის პირ-პირ,
მას [თურე წყლული](#) სტკიოდა,
ხრმლისა ნატეხი დასვრილი აქვს, სისხლი ჩამოსდიოდა,
მტერთა [ექადდა](#), წყრებოდა, იგინებოდა, ჩიოდა.“ (591)

ტარიელი შეწუხებულია შეურაცხყოფილი რაინდის ხილვით და მისი ბედით ინტერესდება, ფრიდონთან შეხვედრას მოისურვებს და მსახურს გაუგზავნის: „შევსთვალე: „დადეგ, მიჩვენე, ლომსა ვინ [გაწყენს](#), რომელი?“ (592) – ამ ტაეპში კარგად ჩანს, რომ ტარიელს უბრალო ცნობისმოყვარეობა არ ამოძრავებს. მას ხასიათი აქვს მოშხამული, რადგან ნესტანის ძებნამ შედეგი ვერ გამოიღო და არავის ნახვა არ სურს, რაც აღნიშნულია კიდევ მოცემულ ტაეპში: „არ მეამის კაცთა ნახვა, მიდაღვდის გულსა მური“ (598). ინტერესის მიზეზი ისაა, რომ ტარიელს მოეწონა უცნობი რაინდი, სიმპათიით განეწყო მის მიმართ, რასაც

ზემოდასახელებულ ტაეპში გამოყენებული მეტაფორაც ადასტურებს („ლომსა ვინ გაწყენს, რომელი?“ [592])⁴. თუკი მოყვანილ მაგალითსა და არგუმენტებს რამდენადმე დამაჯერებლობა აკლია „კაკო ყაჩაღთან“ ნათესაობის მხრივ (მაგალითად, ეს პარალელი შესაძლოა ზოგად რაინდულ ეთოსს მივაწეროთ), „ვეფხისტყაოსნის“ შემდეგი ეპიზოდი უფრო თვალსაჩინოდ წარმოგვიდგენს ილია ჭავჭავაძის პოემასთან მიმართებას და ეჭვგარეშეს ხდის ტექსტურ კავშირს. ფრიდონი ყურადღებას არ მიაქცევს ამბის გასაგებად მისულ მონას და ტარიელს თავად მოუხდება დაჭრილ მოყმესთან მისვლა:

„მას მონასა არა უთხრა, არცა სიტყვა მოუსმინა;
ფიცხლა შევჯე, ჩავეგებე, მე ჩავუსწარ, ჩავე წინა,
ვუთხარ: „დადეგ, გამაგონე, შენი საქმე მეცა მინა!“
შემომხედნა, მოვეწონე, სიარული დაითმინა.“ (593)

ფრიდონს მოეწონა ტარიელი, თავისი ბედით დაინტერესებული რაინდი, მეტიც, იგი აღფრთოვანებულია: „გამიცადა, ღმერთსა ჰკადრა: „შენ ასეთნი ხენი ვით ხენ!“ (594). ვფიქრობ, რუსთველის პოემის ეს მონაკვეთი უნდა იყოს შთამაგონებელი ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოების ზემოთ განხილული ეპიზოდისა. ისევე როგორც „ვეფხისტყაოსანში“, მოწონება ხდება საფუძველი „კაკო ყაჩაღის“ პერსონაჟთა დამეგობრებისა, თანაც ორივე შემთხვევაში ეს ყოველივე გამოიხატება ლექსიკური ხაზგასმით. ილიას პოემის გმირთა შეხვედრის სცენა რომ რუსთველის პოემის რეცეფციას უნდა

---

⁴ ზოგადრაინდული მოტივის გარდა, საყურადღებოა, რომ ტარიელმა ფრიდონში დაინახა საკუთარი თავის ანარეკლი, რადგან ინდოელი ჭაბუკიც მულღაზანზარის მბრძანებლის მსგავსად „დაჭრილი“ და მარტოხელა მებრძოლია.

წარმოადგენს, ამაზე მეტყველებს ისიც, რომ მას შემდეგ, რაც „მოეწონენ ორნიც ერთმანეთს“, ავტორი ამბობს: „მივიდნენ წყნარად და ხის ძირს დასხდნენ“ (ჭავჭავაძე, 1987, გვ. 119). „ვეფხისტყაოსანშიც“ ფრიდონის აღტაცებული შემახილის მერე ტარიელი ამბობს: „მე ვუთხარ: „დადეგ, დაწყნარდი, გარდავხდეთ ძირსა ხეთასა“ (595) და „თანა წამომყვა, წავედით უტკბოსნი მამა-ძეთასა“ (595). ეს პარალელი სხვა შემთხვევაში ძალდატანებად გამოჩნდებოდა, რადგან ორივე პოემაში ამ სიტყვათა ფუნქცია პერსონაჟთა სამოქმედო არის გათვალისწინებით ერთობ პროზაულია, მაგრამ, ჩემი აზრით, კონტექსტის მეშვეობით ეს პარალელიც არგუმენტის ძალას იძენს (საყურადღებოა „წყნარ“ ძირის სიტყვაც, რომლის გამოყენებაც, ხის ძირას დასხდომისგან განსხვავებით, სულაც არ იყო მოსალოდნელი ილიას პოემაში). არ უნდა დაგვავიწყდეს ისიც, რომ „კაკო ყაჩაღს“ ეპიგრაფად წამძღვარებული აქვს რუსთველის სტრიქონები.

„ვეფხისტყაოსანში“, გარდა ზემოთ მოყვანილი შემთხვევისა, კიდევ არაერთი ეპიზოდია, როდესაც გმირთა დამეგობრებას წინ უძღვის ერთმანეთის მოწონება და ხაზგასმა ამისა. სანიმუშოდ შეიძლება დავასახელოთ ავთანდილისა და ფრიდონის შეხვედრის ეპიზოდი, რომელიც ფრაზეოლოგიურადაც მოგვაგონებს „კაკო ყაჩაღს“. ერთმანეთისთვის სრულიად უცხო ადამიანების შეხვედრას რუსთაველი შემდეგი სიტყვებით გადმოგვცემს:

„მოეხვივნეს ერთმანეთსა, უცხოობით არ დარიდონ.

თვით უსახოდ ფრიდონს ყმა და მოეწონა ყმასა ფრიდონს⁵
(984)

იგივე ვითარება გვაქვს ტარიელისა და ავთანდილის შეხვედრისასაც. ზოგადად, რუსთველოლოგიაში შენიშნულია, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი „გმირთა პირველი შეხვედრის აღწერისას ყოველთვის აქცევს ყურადღებას მათ სილამაზესა და მომხიბვლელობას. უფრო მეტიც, ავტორი ყველა შემთხვევაში გახაზავს იმას, რომ გმირებმა ერთმანეთზე მოახდინეს დიდი შთაბეჭდილება, რომ მათ მოეწონათ ერთმანეთი“ (ხინთიბიძე, 2009, გვ. 573). მაშასადამე, პოემის გმირთა დამეგობრებას მოწონება უდევს საფუძვლად. თუკი ილია ჭავჭავაძის პოემაში ამ ეპიზოდის მთავარი ფუნქცია ისაა, რომ კაკოს ნდობის მოტივაცია დაგვანახვოს, გვაჩვენოს ის, რომ მსგავსი მსგავსს ცნობს, „ვეფხისტყაოსანში“ დამეგობრების სცენებს კონცეპტუალური დატვირთვა აქვს. ვეფხისტყაოსნის მეგობრობა, სხვა ფაქტორებთან ერთად, შთაგონებულია ანტიკური ტრადიციით. ე. ხინთიბიძე ნაშრომში „ვეფხისტყაოსნის მეგობრობის კონცეფციის ინტერპრეტაციისათვის“ გამოყოფს რამდენიმე საყრდენს, რომელთაც ეფუძნება რუსთველის მეგობრობის კონცეფცია. ამ საყრდენთაგან ერთ-ერთი არის არისტოტელესეული მეგობრობის ფილოსოფია: „როგორც ტარიელი მოიხიბლა ნესტანის ხილვით, ასევე პირველი შეხვედრისთანავე მოეწონათ ერთმანეთი ვეფხისტყაოსნის მოყმეებს. ამ მოწონებასაც თავისი მხატვრული საფუძველი აქვს. იგი არაა მხოლოდ თვალთ ხილული სილამაზის მოწონება; უწინარესად ამაღლებულის ხილვაა. რუსთველისეულ „მოწონებას“ სხვა ფილოსოფიური

---

⁵ შდრ. ილიას სიტყვებს: „მოეწონენ ორნიც ერთმანეთს“.

დატვირთვაც აქვს. იგი მიუთითებს პოეტის მეგობრობის კონცეფციის ფილოსოფიურ წყაროზეც, რასაც ანტიკურ ფილოსოფიამდე, კერძოდ, არისტოტელეს მეგობრობის კონცეფციამდე მივყავართ, რომლის მიხედვითაც სწორედ მოწონებაა მიჩნეული იმ დიდი ემოციური განცდის უპირველეს იმპულსად, რომელიც სიყვარულში გადაიზრდება“ (ხინთიბიძე, 2018, გვ. 163). ამ მოვლენას ვ. ნოზაძე უწოდებს თვალახმას, რაც ს. ს. ორბელიანის მიხედვით, თვალით მოწონებას ნიშნავს. გარდა თვალახმისა, რუსთველოლოგი პერსონაჟთა სწრაფ დაახლოებას მათს სოციალურ სტატუსში ხედავს: „მათ ერთმანეთი იცვნეს ერთი და იმავე წრის პირად; მათ კარგად გაიგეს, რომ ისინი ერთი და იმავე სოციალური ფენის წარმომადგენლები იყვნენ“ (ნოზაძე, 2021, გვ. 300). სტატუსი რომ განმსაზღვრელია, კარგად ჩანს ე. ხინთიბიძის მეგობრობის კონცეფციაშიც. იგი, როგორც მოწონების შემთხვევაში, მიუთითებს არისტოტელეს ფილოსოფიაზე, კერძოდ, „ნიკომაქეს ეთიკაზე“.

რა ვითარება გვაქვს ამ თვალსაზრისით ილია ჭავჭავაძის პოემაში? „კაკო ყაჩაღის“ პერსონაჟებიც ერთი სოციალური წრისანი არიან. კერძოდ, კაკოც და ზაქარაც დაბალ სოციალურ კლასს ეკუთვნიან. მეტიც, ისინი ერთი და იმავე სუბკულტურის წარმომადგენლები არიან. ვგულისხმობ იმას, რომ კაკო ე. წ. კეთილშობილი ყაჩაღია, ამავე გზას დასდგომია ზაქარაც, იგი კლავს ბატონს და მტკიცედ აქვს გადაწყვეტილი შეუერთდეს კაკოს: „შენთან სიცოცხლე, შენთან სიკვდილი, / შენთან ყოფნა და შენთან დარჩენა“ (ჭავჭავაძე, 1987, გვ. 118). ამ ორი პოემის გმირები სხვა მხრივაც ჰგვანან ერთმანეთს, რაც ასევე განმსაზღვრელია პერსონაჟთა დამეგობრებისას. კერძოდ, რუსთაველისა და ილიას გმირები არიან ფიზიკურად ძლიერები და ახლგაზრდები – ეს უკანასკნელიც, სხვათა შორის, ასევე ძალზე

მნიშვნელოვანია, ამ გარემოებას ხაზს უსვამს არისტოტელე-როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია თქმული, რუსთველის გმირებს მათი ახალგაზრდული ასაკიც ეზიდება ერთმანეთისკენ (ხინთიბიძე, 2009, გვ. 569). ამ მხრივაც ენათესავებიან ილიას გმირები რუსთველის პერსონაჟებს. ზაქარა 20 წლის ფიზიკურად ძლიერი ახალგაზრდაა, ხოლო კაკოს მონაცემებს მეურმის საუბრიდან ვიგებთ:

„მე როგორც ვხედავ, შენც კი გაქვ მკლავი,
ბევრს შენს ტოლს ბიჭს არ დაუვარდები,
მაგრამ მაინც თუ გებრალვის თავი –
ბლაჭიაშვილს ნუ დაენახვები,
ნურც დაანახვებ შენს ქურან ცხენსა,
თორემ ის ბიჭი განანებს ბევრსა!“ (ჭავჭავაძე, 1987, გვ. 116)

როგორც დავინახეთ, გარდა სოციალური სტატუსისა და საერთო ბედისა, კაკო და ზაქარა ასაკითა და ფიზიკური მონაცემებითაც ჰგვანან ერთმანეთს, ეს ყოველივე კი კეთილგანწყობისა და დამეგობრების საფუძველი ხდება. მიუხედავად იმისა, რომ მოტივი „მსგავსი მსგავსს ცნობს“ ან „გული გულს იცნობს“ არ არის ექსკლუზიურად რუსთველისა, ვფიქრობ, იმის გათვალისწინებით, რომ ილია ჭავჭავაძის პერსონაჟთა მიერ ერთმანეთის მოწონება მკვეთრად აქცენტირებულია, ხოლო პოემას ეპიგრაფად რუსთველის სიტყვები უძღვის და ამავდროულად, „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“ სხვა კომპონენტებიც ჰგავს „ვეფხისტყაოსანს“, ქმნის იმის საფუძველს, რომ ვისაუბროთ რუსთველის შემოქმედების რეცეფციაზე ილია ჭავჭავაძის პოემაში. თუ წარმოდგენილი თვალსაზრისი სარწმუნოა, შეიძლება ვთქვათ, რომ გ. ჯიბლადის მიერ შენიშნულ

ფსიქოლოგიურ შეუსაბამობას ჰქონია ღრმა საფუძველი და სწორედ ამის ძალითაა, რომ მკითხველი ადვილად იჯერებს პერსონაჟთა დამეგობრების ამბავს.

დამოწმებული ლიტერატურა

გუგუშვილი, მ. (1989). „ვეფხისტყაოსანი“ ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში. *ლიტერატურული ძიებანი*, 3(18).

ნოზაძე, ვ. (2021). *თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად: ტომი IV. ვეფხისტყაოსნის საზოგადოებამეტყველება*.

რუსთაველი, შოთა. (1988). *ვეფხისტყაოსანი*. მეცნიერება.

ხინთიბიძე, ე. (2009). *ვეფხისტყაოსნის იდეურ-მსოფლმხედველობითი სამყარო*. ქართველოლოგი.

ხინთიბიძე, ე. (2018). *თანამედროვე რუსთველოლოგიური კვლევებით კომენტირებული ვეფხისტყაოსანი*.

ჯიბლაძე, გ. (1983). *ილია ჭავჭავაძე (ცხოვრება და პოეზია): ნაწილი პირველი*.

ჭავჭავაძე, ი. (1987). *თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად: ტომი I. საბჭოთა საქართველო*.

https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/12125/1/Txzulebani_I_T.pdf

One Motif from „The Man in the Panther's Skin“ in the
Poem „Several Pictures or Episodes from the Life of a
Robber“

Kote Lomidze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Abstract

The article discusses the reception of Shota Rustaveli's *The Man in the Panther's Skin* in Ilia Chavchavadze's poem *Several Pictures or Episodes from the Life of a Robber* (*Kako the Robber*). The main objective of the article is to highlight the textual and conceptual parallels that connect the scene of *Kako* and *Zakara*'s meeting with the episodes of the befriending of Rustaveli's heroes.

Based on textual parallels, it is substantiated that, regarding the characters' relationship, Ilia Chavchavadze relies on the motif of "liking" found in *The Man in the Panther's Skin*, according to which the basis of friendship is an external impression and an immediate sensation of social or spiritual kinship. The paper demonstrates that the trust existing between Ilia's heroes (considered psychologically unconvincing by some researchers) must be dictated by the Rustavelian tradition.

Based on lexical analysis, it is concluded that the meeting between *Kako* and *Zakara* represents an artistic analogue to the befriending scenes of *Tariel* and *Pridon*, and *Avtandil* and *Pridon*.

Keywords:

Kako the Robber, The Man in the Panther's Skin, concept of friendship, reception, liking.

The role of *The Man in the Panther's Skin* in Ilia Chavchavadze's creative work is immeasurably great. The writer calls Rustaveli's poem a "sea of thought and feeling" and frequently refers to it in his artistic works or publicist letters. Not infrequently, he names the source of a viewpoint or motif derived from *The Man in the Panther's Skin*, but sometimes special observation is required to recognize the Rustavelian element. This letter will discuss one such instance.

In Ilia Chavchavadze's poem *Several Pictures or Episodes from the Life of a Robber*, the scene of the meeting between Zakara and Kako draws attention. Bghachiashvili [Kako], sleeping under a tree, is awakened by the approach of a horseman and meets the potential danger with his gun ready. "Why have you come – as a friend or as a foe?" (Chavchavadze, 1987, p. 117). The rider's answer to this question (that he has come as a friend) completely satisfies Kako. At first glance, this episode lacks psychological plausibility, which has even been noted in the scholarship studying Ilia:

"The reader reads this part of the poem with such fascination that they likely do not even doubt how quickly all this happens, and how Kako (characterized by the author himself as so cautious, prudent, suspicious, and hot-tempered; note, he even has a wary horse) so quickly, almost without suspicion, trusts and immediately accepts a complete stranger, Zakro, as a friend. We might have made a remark to the young author here that his hero's psychological nature (caution, suspicion) is no longer visible here, at the most decisive moment; it has vanished. Kako is satisfied with a single word, "I am a friend", and bids the stranger welcome, saying 'may our acquaintance be good,' something a robber of such an extremely cautious nature would not have allowed so suddenly. But the reader does not feel this certain psychological inconsistency, because the poem, specifically

this part of the work, develops with extraordinary expressiveness, the situation is tense, the adventurous story is very interesting, and they no longer pay attention to this 'detail'" (Jibladze, 1983, pp. 408-409). This viewpoint of the researcher is noteworthy. By the aesthetics of the 19th century, the psychological plausibility of this passage is indeed difficult to explain.

After clarifying Bghachiashvili's identity, the rider explains the reason for his arrival; he wishes to join Kako: "Life with you, death with you, / Being with you and remaining with you" (Chavchavadze, 1987, p. 118). Bghachiashvili seems pleased with this answer: "- I like that word... I liked you too / And for this, I trust you" (Chavchavadze, 1987, p. 118).

As we learn from Kako's response, the reason for the trust was "liking". The robber liked the newcomer and trusted him for that reason. That this is not an accidental motif is clearly visible in the subsequent episode as well: "Then that guest came, / He stood silent directly before Kako. / They measured each other with their eyes, / And the two liked each other" (Chavchavadze, 1987, p. 119).

From the cited examples, we have seen that the trust and befriending of the poem's characters are conditioned by "liking". To be more precise, Kako the Robber trusts Zakara because he takes a liking to him, whereas the rider has a preconceived opinion regarding Bghachiashvili, and for him, the issue of trust does not arise. However, in both cases, "liking" plays the main role in benevolence and befriending, which the author emphasizes. "Liking" here is not merely an aesthetic category, but an immediate perception of spiritual kinship.

The meeting and befriending of the characters in Ilia Chavchavadze's poem remind us of the scenes of the heroes befriending one another in *The Man in the Panther's Skin*. For example, I will cite the episode of the meeting between Tariel and Pridon. Specifically, Tariel, whose attendants had scattered while

searching for Nestan, approached a city and "dismounted to rest," at which time he became the witness to a strange picture:

"I heard a shout. I looked round, a knight? cried out haughtily, he was galloping along the seashore, he was hurt by a wound, his sword was broken and soiled, blood flowed down; he threatened his foes, was wrathful, cursed, complained" (Rustaveli, 1912, p. 91).

Tariel is distressed by the sight of the insulted knight and becomes interested in his fate; he desires to meet Pridon and sends a servant: "I bade him say: 'Stand! declare unto me who angers thee, O lion!'" (Rustaveli, 1912, p. 91). In this stanza, it is evident that Tariel is not driven by simple curiosity. His mood is poisoned because the search for Nestan has yielded no results, and he does not wish to see anyone, which is noted in this very stanza: "The sight of men gave me no pleasure; brands were imprinted on my heart." (Rustaveli, 1912, p. 91). The reason for his interest is that Tariel liked the unknown knight; he was disposed toward him with sympathy, which the metaphor used in the aforementioned stanza confirms ("who angers thee, O lion!") . If the cited example and arguments lack some conviction regarding the kinship with Kako the Robber (for instance, one might attribute this parallel to a general knightly ethos), the following episode of *The Man in the Panther's Skin* presents the relation to Ilia Chavchavadze's poem more visibly and makes the textual connection undoubtable. Pridon pays no attention to the slave who came to ask about the news, and Tariel himself has to approach the wounded youth:

"He spoke not to the slave, nor did he hear a word. Hastily I mounted, I went along to meet him; I overtook him, I came before him, I said: 'Stay, hearken to me! I too wish to know thine affair. He looked at me, I pleased him, he checked his course" (Rustaveli, 1912, p. 92) .

Pridon liked Tariel, the knight interested in his fate; moreover, he is delighted: "He looked me over, and said to God: 'How hast Thou made such a tree!'" (Rustaveli, 1912, p. 92). I believe this section of

Rustaveli's poem must be the inspiration for the episode of Ilia Chavchavadze's work discussed above. Just as in *The Man in the Panther's Skin*, "liking" becomes the basis for the befriending of the characters in *Kako the Robber*, and in both cases, all this is expressed through lexical emphasis. That the scene of the meeting of Ilia's poem's heroes represents a reception of Rustaveli's poem is also indicated by the fact that after "the two liked each other," the author says: "They went quietly and sat down under the tree" (Chavchavadze, 1987, p. 119). In *The Man in the Panther's Skin*, too, after Pridon's exclamation of admiration, Tariel says: "I said: 'Stand, be calm, let us dismount at the foot of the trees!'" (Rustaveli, 1912, p. 92). and "I led him with me; we went away fonder than father and son" (Rustaveli, 1912, p. 92). This parallel might appear forced in another case, because in both poems, the function of these words is quite prosaic considering the characters' field of action, but, in my opinion, through the context, this parallel acquires the force of an argument (the root word "quiet" [tsqnar] is also noteworthy, the use of which, unlike sitting under a tree, was not at all expected in Ilia's poem). We must also not forget that *Kako the Robber* has lines from Rustaveli prefixed as an epigraph.

In *The Man in the Panther's Skin*, besides the case cited above, there are numerous other episodes where the befriending of heroes is preceded by mutual liking and an emphasis thereon. As a sample, we can name the episode of the meeting between Avtandil and Pridon, which phraseologically reminds us of *Kako the Robber*.

Rustaveli conveys the meeting of people completely strange to one another with the following words: "They embraced; they were not shy for being strangers. The knight seems peerless to P'hridon, and P'hridon pleases the knight" (Rustaveli, 1912, p. 92).

We have the same situation during the meeting of Tariel and Avtandil. Generally, it has been noted in Rustvelology that the author of *The Man in the Panther's Skin* "always pays attention to their

beauty and charm when describing the first meeting of heroes. Moreover, the author underlines in all cases that the heroes made a great impression on one another, that they liked one another" (Khintibidze, 2009, p. 573).

Consequently, "liking" lies at the foundation of the poem's heroes befriending one another. If in Ilia Chavchavadze's poem the main function of this episode is to show us the motivation for Kako's trust, to show us that like recognizes like, in *The Man in the Panther's Skin*, the scenes of befriending have a conceptual load. The friendship in *The Man in the Panther's Skin*, along with other factors, is inspired by the antique tradition. E. Khintibidze, in the work *For the Interpretation of the Concept of Friendship in The Man in the Panther's Skin*, identifies several pillars upon which Rustaveli's concept of friendship is based. One of these pillars is the Aristotelian philosophy of friendship: "Just as Tariel was charmed by the sight of Nestan, so did the knights of *The Man in the Panther's Skin* like one another immediately upon their first meeting. This liking has its own artistic basis. It is not merely the liking of visible beauty; primarily, it is the vision of the sublime. Rustaveli's 'liking' has another philosophical load as well. It points to the philosophical source of the poet's concept of friendship, which leads us to antique philosophy, specifically to Aristotle's concept of friendship, according to which it is precisely 'liking' that is considered the primary impulse of that great emotional experience which grows into love" (Khintibidze, 2018, p. 163). V. Nozadze calls this phenomenon *Thvalakhma* [Eye-catching /visual appeal], which, according to S.S. Orbeliani, means liking by eye. Besides *Thvalakhma*, the *Rustvelologist* sees the rapid closeness of the characters in their social status: "They recognized one another as persons of the same circle; they understood well that they were representatives of the same social stratum" (Nozadze, 2021, p. 300). That status is determinative is also evident in E. Khintibidze's

concept of friendship. He, as in the case of liking, points to Aristotle's philosophy, specifically the Nicomachean Ethics.

What is the situation in this regard in Ilia Chavchavadze's poem? The characters of Kako the Robber are also from the same social circle. Specifically, both Kako and Zakara belong to a low social class. Moreover, they are representatives of the same subculture. I mean that Kako is a so-called "noble robber," and Zakara has embarked on this same path; he kills the lord and has firmly decided to join Kako: "Life with you, death with you, / Being with you and remaining with you" (Chavchavadze, 1987, p. 118). The heroes of these two poems resemble each other in other ways as well, which is also determinative when the characters become friends. Specifically, the heroes of Rustaveli and Ilia are physically strong and young (the latter, by the way, is also very important; Aristotle also emphasizes this circumstance.) As stated in the specialized literature, Rustaveli's heroes are drawn to each other by their youthful age as well (Khintibidze, 2009, p. 569). In this respect, too, Ilia's heroes are kin to Rustaveli's characters. Zakara is a physically strong young man of 20 years, while we learn of Kako's data from the guardian's conversation:

"As I see, you too have an arm [strength],
You will not fall short of many boys your age,
But still, if you have pity on yourself –
Do not show yourself to Bghachiashvili,
Nor show him your bay horse,
Otherwise, that boy will make you regret much!" (Chavchavadze,
1987, p. 116)

As we have seen, in addition to social status and common fate, Kako and Zakara resemble each other in age and physical data, and all this becomes the basis for benevolence and befriending. Despite the fact that the motif "like recognizes like" or "heart recognizes heart" is not exclusively Rustaveli's, I believe that considering the fact that the mutual liking of Ilia Chavchavadze's characters is sharply accented,

while the poem is preceded by Rustaveli's words as an epigraph, and simultaneously, other components of *Several Pictures or Episodes from the Life of a Robber* resemble *The Man in the Panther's Skin*, it creates the basis for us to speak of the reception of Rustaveli's creative work in Ilia Chavchavadze's poem. If the presented viewpoint is credible, we can say that the psychological inconsistency noted by G. Jibladze had a deep foundation, and it is precisely by virtue of this that the reader easily believes the story of the characters' befriending.

References

- Chavchavadze, I. (1987). Complete collection of works in twenty volumes: Volume I. Soviet Georgia.
https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/12125/1/Txzulebani_I_T.pdf
- Gugushvili, M. (1989). *The Man in the Panther's Skin* in Ilia Chavchavadze's creative work. *Literary Searches*, 3(18).
- Jibladze, G. (1983). *Ilia Chavchavadze (Life and poetry): Part one*.
- Khintibidze, E. (2009). *The ideological-worldview universe of The Man in the Panther's Skin*. *Kartvelologi*.
- Khintibidze, E. (2018). *The Man in the Panther's Skin commented with modern Rustvelological studies*.
- Nozadze, V. (2021). Complete collection of works in ten volumes: Volume IV. *The sociology of The Man in the Panther's Skin*.
- Rustaveli, Shota. (1912). *The Man in the Panther's Skin: A romantic epic* (M. S. Wardrop, Trans.). Royal Asiatic Society.

„ვეფხისტყაოსნის“ შეფასება ევროპულ ლიტერატურათმცოდნეობაში ⁶

ელგუჯა ხინთიბიძე

*ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი*

რეზიუმე

სტატიაში განხილულია რუსთაველის პოეტური შედეგის „ვეფხისტყაოსნის“ მიღებისა და შეფასების ეტაპები ევროპულ ლიტერატურათმცოდნეობაში. ავტორი აჩვენებს, რომ პოემის სათანადოდ აღქმის პროცესს დასავლეთში მრავალი სირთულე ახლდა ენობრივი ბარიერის, აღმოსავლური სტილისა და კულტურული განსხვავებების გამო.

საკვანძო სიტყვები: რუსთაველი; „ვეფხისტყაოსანი“; ევროპული ქართველოლოგია; ლიტერატურათმცოდნეობა; მსოფლიო ლიტერატურა; შუა საუკუნეები.

---

⁶ წინამდებარე სტატია პირველად გამოქვეყნდა ინგლისურ ენაზე [„Georgian Literature in the Eyes of a Foreign Kartvelologist“, The Kartvelologist, Autumn 1998, No. 5] და წარმოადგენს მის გადამუშავებულ და ნაწილობრივ შეცვლილ ვერსიას, რომელიც ხელმეორედ იბეჭდება [პირველად დაიბეჭდა ჟურნალ „ქართველოლოგის“ მე-10 ნომერში, 2000 წელს].

ჩვენამდე მოღწეული ცნობების თანახმად, „ვეფხისტყაოსანი“ ქართველი ხალხისათვის ყოველთვის ითვლებოდა მაღალი პოეტური და ბრძნული აზროვნების ნიმუშად. ამას მოწმობენ XV საუკუნის დასაწყისიდან ხელნაწერთა აშიებზე თუ მატერიალური კულტურის სხვა ძეგლებზე შესრულებული „ვეფხისტყაოსნის“ ცალკეული სტროფების მინაწერები; ქართველ მწერალთა გამონათქვამები რუსთაველზე; და ისიც, რომ XV საუკუნიდან XVII საუკუნის ჩათვლით მთელი ქართული პოეზია პოეტური ხელოვნებით (სალექსო ზომით, ჟანრობრივი თავისებურებებით, მხატვრული სახეებით) რუსთაველის მიბადვას. როგორ იყო რუსთაველის შემოქმედება გასულ საუკუნეებში მიღებული და შეფასებული საზღვარგარეთ, კერძოდ, დასავლეთევროპულ ლიტერატურათმცოდნეობაში, და როგორია მისდამი დამოკიდებულება ჩვენი თანამედროვე უცხოელი ქართველოლოგებისა? ამ კითხვის დასმა შესაძლებელი ხდება იმ დიდი მუშაობის შემდეგ, რაც ევროპული ლიტერატურათმცოდნეობის შესასწავლად ჩაატარეს ქართველმა მეცნიერებმა. აქ უპირველეს ყოვლისა აღსანიშნავია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში რუსთაველის კაბინეტის მიერ გამოცემული ოთხტომეული „რუსთაველი მსოფლიო ლიტერატურაში“ (პროფ. ლ. მენაბდის რედაქციით, 1975-84 წწ.). არსებითი მაინც ის მრავალწლიანი მუშაობაა, რაც ჩატარდა ქართველი და უცხოელი მეცნიერების მიერ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან არსებული ქართველოლოგიური ცენტრის ბაზაზე შესაქმნელად მონოგრაფიისა „ქართული ლიტერატურის შესწავლა ევროპაში“ სათანადო ბიბლიოგრაფიებითურთ.

ევროპული ლიტერატურათმცოდნეობისათვის არ იყო ადვილი „ვეფხისტყაოსნის“ მსოფლიო ლიტერატურის შედევრად აღიარება. ამას თავისი ობიექტური მიზეზები ჰქონდა. რუსთაველის სახელი XIX საუკუნემდე საერთოდ უცნობი იყო ევროპისათვის. მისი პოემა ასე თუ ისე მისაწვდომი ევროპელი ლიტერატურათმცოდნეებისათვის XIX საუკუნის დამლევადან გახდა (არტურ ლაისტისა და მარჯორი უორდროპის თარგმანების შემდეგ). ბუნებრივია, რომ თარგმანი ვერ იძლევა სრულ წარმოდგენას იმ მაღალ მხატვრულ ოსტატობასა და პოეტურ სამყაროზე, რაც ყველაზე არსებითია რუსთაველის პოეზიაში.

ასევე რთული აღმოჩნდა ლიტერატურათმცოდნეებისათვის აღმოსავლური ტრადიციების ფონზე შექმნილი შუასაუკუნეების რომანში იმთავითვე ამოკითხულიყო ის შუასაუკუნეობრივი ქრისტიანული და რენესანსული ზოგადსაქცობრივ იდეალები, რაც ქმნის რუსთაველის აზროვნების თავისთავადობას. ამიტომაც, რომ ზოგი ევროპელი ლიტერატორის ნაწერებში შეუფასებლობა რუსთაველის პოეტური გენიისა აშკარად იგრძნობა. ზოგჯერ ეს მომენტი არა თუ საგრძნობია, არამედ „ვეფხისტყაოსნისადმი“ მიძღვნილი ნარკვევის ძირითადი იდეაა. ასე მაგალითად, 1886 წელს ქ. თბილისში რუსთაველისა და მისი პოემის შესახებ ფრანგულ ენაზე ნარკვევს აქვეყნებს სახალხო განათლების ოფიცერი ჟ. მურიე. მისი ნარკვევი მეორედ გამოქვეყნდა პარიზში 1887 წელს, ხოლო მესამედ ბრიუსელში 1910 წელს. ჟ. მურიეს ნაშრომი მეცნიერულ ღირებულებას მოკლებულია. იგი ყურმოკრული გადმოცემებით შედგენილი რუსთაველის ბიოგრაფიით იწყება და მთავრდება ასევე ყურმოკრული ჭორით „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერების მტკვარში გადაყრის შესახებ.

მაგრამ მნიშვნელოვანი ის არის, რომ ავტორი არ ფარავს თავის უარყოფით დამოკიდებულებას პოემის შინაარსობრივი და მორალური სამყაროსადმი. უკვირს, რატომ მოსწონთ ქართველებს ასე ძლიერ რუსთაველი და რატომ ცდილობენ თარგმნონ იგი ფრანგულად. ამით ხომ ფრანგებს დაანახვებენ „ვეფხისტყაოსნის“ ქების უსაფუძვლობას?! ჟ. მურიეს აღიზიანებს პოემის ტიპაჟი: ტარიელის გახელება, ავთანდილის „სიცივე და ცბიერება“, ნესტანის „დაუნდობლობა“, ფატმანის მსუბუქი ყოფაქცევა. გამოკვლევის ავტორს არ მოსწონს პოემის პიპერბოლიზებული ტონი, სიუჟეტის განვითარების აღმოსავლური სტილი. ასე რომ, მურიეს შეხედულებები არის ევროპელი მკითხველის მიერ „ვეფხისტყაოსნის“ შინაარსის გაცნობის შედეგად XIX საუკუნის ევროპული რომანის ფონზე შექმნილი სუბიექტური შთაბეჭდილებანი. ჟ. მურიე ვერ უცქერის პოემას მკვლევარი-ფილოლოგის პოზიციიდან: არ ფიქრობს შუასაუკუნეების პრობლემატიკაზე, არ იცნობს აღმოსავლურ პოეტურ სტილს და სხვა. მაგრამ ბუნებრივია, რომ დაახლოებით ამგვარი უნდა ყოფილიყო ევროპელი მკითხველის პირველი შთაბეჭდილებანი „ვეფხისტყაოსნის“ შინაარსის გაცნობისას, სანამ ეს შთაბეჭდილებანი არ ამალღებოდა პოემის ისტორიზმის პრინციპით შესწავლამდე.

ჟ. მურიეს შეხედულებები არაა აბსოლუტური გამონაკლისი. ევროპულ ლიტერატურათმცოდნეობაში ჩანს, მართალია უფრო თავშეკავებული, მაგრამ მაინც სკეპტიკური დამოკიდებულება „ვეფხისტყაოსნის“ მაღალი იდეური და მხატვრული სამყაროსადმი. გერმანელი მეცნიერი ი. შერი ერთ-ერთი პირველია, რომელსაც ქართული კულტურის მიმოხილვა შეაქვს მსოფლიოს ლიტერატურის ისტორიის კურსში (შტუდგარტი, 1899). იგი აქსენებს რუსთაველს, რომელიც

თამარის სამეფო კარის პოეტია. მან შექმნა რომანტიკული ეპოსი, რომელიც, ი. შერის სიტყვებით თუ ვიტყვით, „რა თქმა უნდა, დიდი საზომით არ უნდა იქნეს გაზომილი“.

ამგვარი კომენტირება „ვეფხისტყაოსნის“ ძირითადი იდეის ან ცალკეული პასაჟებისა არ შეიძლება აიხსნას რუსთაველის შემოქმედებისადმი არაკეთილგანწყობილი დამოკიდებულებით. ამ დებულების საუკეთესო დამადასტურებელია ოლივერ უორდროპი, რუსთაველისა და ქართული ფენომენის საოცარი თავყანისმცემელი, რომელმაც თავისი ეს უზომო მოწიწება „ვეფხისტყაოსნისადმი“ საკუთარ დასთან მარჯორისთან ერთად მთელი თავისი შემოქმედებითა და ცხოვრებით დაადასტურა და რომელსაც რუსთაველზე 1938 წელს სორბონში რუსთაველისადმი მიძღვნილ საიუბილეო სხდომაზე წარმოთქმული სიტყვის მონახაზში ჩაუწერია: „ორმოცდაათზე მეტი წლის წინათ, შაბათს, 19 თებერვალს, 1887 წელს, როდესაც მე ვიხილე პოეტის [რუსთაველის - ე. ხ.] პორტრეტი წმინდა ჯვრის მონასტერში იერუსალიმის მახლობლად, ძალიან მცირე წარმოდგენა მქონდა, თუ როგორ დიდ როლს ითამაშებდა იგი ჩემს ცხოვრებაში, რომ არაფერი ვთქვათ იმაზე, რომ მე უფრო მეტი დრო მოვახმარე მისი პოემის კითხვას, ვიდრე რომელიმე სხვა პოემისა და ერთმა ჩემმა უახლოესმა ნათესავმა [მარჯორი უორდროპმა — ე. ხ.] მთელი სიცოცხლე მიუძღვნა, რომ შემოეტანა მისი ნაშრომი ინგლისელი მკითხველის ცნობიერებაში“ (ბოდლის ბიბლიოთეკა, უორდროპის ფონდი – d. 39). ო. უორდროპი მარჯორი უორდროპის თარგმანის პირველი გამოცემის წინასიტყვაობად დართულ თავისი მაღალი ლიტერატურული კულტურითა და პოემის ბრწყინვალე ცოდნით შესრულებულ ნაშრომში დაუფარავად წერს, რომ ინგლისელი მკითხველი ვერ აღიქვამს

რუსთველისეულ პიპერბოლურობას პოემის გმირთა გაყრით გამოწვეული ნაცველის აღწერისას და გმირთა სილამაზის ასტრალური მეტაფორებით გადმოცემისას. თუმცა ინგლისელ კრიტიკოსს თვითონვე აქვს შენიშნული, რომ სულიერ მღელვარებათა გადაჭარბებით გამომხატვა თვით დასავლეთევროპულ და კერძოდ ინგლისურ ლიტერატურას მეთვრამეტე საუკუნის ჩათვლით ახასიათებდა. აქვე მკვლევარი საჭიროდ მიიჩნევს შენიშნოს, რომ მორალური პოზიციიდან მიუღებელია პოემის გმირთა მოქმედების რამდენიმე ეპიზოდი, კერძოდ, ავთანდილისაგან ჭაშნაგირის მოკვლა, ფატმანთან გამიჯნურება და ტარიელის მიერ სასიძოს მოკვლა. ცდილობს მიიჩნიოს ისინი სიუჟეტის განვითარებისათვის აუცილებელ ელემენტებად. ო. უორდროპის ამ უაღრესად საინტერესო მსჯელობაში ორი მომენტია მნიშვნელოვანი: მკვლევარი მიუთითებს, რომ იგი მსჯელობს თავისი თანამედროვე ინგლისელი მკითხველის პოზიციიდან, და აღნიშნავს, რომ რუსთველისეული პიპერბოლური სტილი საზოგადოდ დამახასიათებელია ძველი ლიტერატურისათვის.

სხვა უცხოელი მკვლევარები რუსთველის შემოქმედებაზე გამოთქმული შენიშვნების ახსნას არ ცდილობენ. გერმანელი მკვლევარი ფ. ბორკი (ლაიპციგი, 1915), ისევე როგორც ფრანგი ჟ. მურიე, „ვეფხისტყაოსანს“ აფასებს თავისი თანამედროვე ლიტერატურული სტილის პოზიციიდან. მას არ მოსწონს, რომ პოემის გმირები იდეალიზებულნი არიან და არა სინამდვილიდან აღებულნი. მისი აზრით, რუსთაველი არაა მოაზროვნე პოეტი და ამდენად, პოემაში ღრმა აზრები არ უნდა ვეძიოთ.

გარდატეხა რუსთაველის მიმართ ევროპელ მკვლევართა დამოკიდებულებაში მალე მოხდა. რუსთაველის პოემის

შეფასებაში ცვლილებები შეინიშნება თვით ერთი მკვლევარის შემოქმედებითი პროცესის ფარგლებშიც. ასე მაგალითად, ცნობილი ქართველოლოგი გ. დეეტერსი თანდათანობით წვდება „ვეფხისტყაოსნის“ მხატვრულ-იდეურ სამყაროს. 1937 წელს შ. ნუცუბიძის მონოგრაფიის „რუსთაველის მსოფლმხედველობისათვის“ განხილვისას იგი ხედავს რუსთაველის პოემის სიდიდეს, მაგრამ ამჯობინებს იყოს ზომიერი მის შეფასებაში და წინააღმდეგია მისი მოხსენიებისა მსოფლიო ლიტერატურის უდიდეს წარმომადგენელთა, კერძოდ დანტეს გვერდით. გ. დეეტერსის აზრით, „ვეფხისტყაოსნის“ ფორმა, მისი გამომსახველობითი მხარე ძალზე მაღალია, მაგრამ მას ჩამორჩება პოემის იდეური სამყარო. ეს თვალსაზრისი, თუმცა ცოტა უფრო მოკრძალებით, მკვლევარმა გაიმეორა 1958 წელს „ვეფხისტყაოსნის“ ჰუგო ჰუპერტისეული გერმანული თარგმანის განხილვისას. მაგრამ 1963 წელს გამოცემულ უკანასკნელ ნარკვევში ქართულ ლიტერატურაზე იგი უკვე ლაპარაკობს ქართულ ნაციონალურ ეპოსზე და რუსთაველის პოემაზე ბევრად მითითებული შენიშვნების გარეშე.

ევროპულმა ქართველოლოგიამ შეძლო რუსთაველის დიდი პოეტური ხელოვნების სათანადოდ დანახვა, სწორად გააზრება და შეფასება. ნიშანდობლივია, რომ რუსთაველის მაღალი პოეტური სამყაროს სათანადოდ აღქმა, მისი იდეურ-მხატვრული შემოქმედების სწორი შეფასება ევროპულ ქართველოლოგიაში თავდაპირველად „ვეფხისტყაოსნის“ უცხოურად მთარგმნელებმა შეძლეს. სწორედ მათ, ვინც ორიგინალში შეისწავლა პოემა და მისი მშობლიურ ენაზე ამეტყველება სცადა. ამ მიმართულებით ძალზე მნიშვნელოვანია რუსთაველის პოემის პირველი *ევროპელი* მკვლევარისა და მთარგმნელის მარი ბროსეს დამსახურება. ფრანგი

ქართველოლოგი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მეცნიერულად ამუშავებს რუსთველოლოგიურ პრობლემატიკას და „ვეფხისტყაოსანს“ მიიჩნევს ევროპული ლიტერატურის ერთ-ერთ საუკეთესო ქმნილებად. ბერტა და არტურ ზუტნერების მიერ რუსთაველის პოემის ტექსტის თარგმნაზე მუშაობას თან მოჰყვა ა. ზუტნერის გამოკვლევა „უცხოელის აზრი „ვეფხისტყაოსანზე“ (1884 წ.). მკვლევარი რუსთაველს თვლის ევროპაში რომანის ჟანრის დამწყებად. პოემის გერმანულ ენაზე მთარგმნელი ა. ლაისტი პირველი გამოცემის წინასიტყვაობაში პარალელს ავლებს რუსთაველის თანამედროვე ევროპულ სარაინდო ეპოსთან, კერძოდ, ვოლფრამ ფონ ეშენბახის „პარციფალთან“ და იმასაც შენიშნავს, რომ რუსთაველი ეშენბახთან შედარებით უფრო თავისუფალია რელიგიური ჩარჩოებისაგან. ასევე ნათლად ჰქონდა გააზრებული რუსთაველის პოემის სიდიადე „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი ინგლისური თარგმანის ავტორს, მარჯორი უორდროკს. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მან თავის ძმასთან, ოლივერ უორდროკთან ერთად რუსთაველის პოემის ზოგადსაკაცობრიო იდეალებით შთააგონა რუსი პოეტი კონსტანტინე ბალმონტი იმდენად, რომ ამ უკანასკნელმა შეასრულა „ვეფხისტყაოსნის“ ბრწყინვალე რუსული თარგმანი და უძღვნა მას შესანიშნავი გამოკვლევა „დიდი იტალიელები და რუსთაველი“, რომელშიც პირველად გაივლო მეცნიერული პარალელები რუსთაველის შემოქმედებასა და იტალიური რენესანსის დიდ წარმომადგენლების შორის (პარიზი, 1933 წ.). პოემის როგორც იდეურ-შინაარსობრივი სიღრმე, ასევე მაღალი მხატვრული ოსტატობა სათანადოდაა შეფასებული ა. ბაუმგარტნერის „მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიის“ ორტომეულში ჯერ კიდევ 1897 წელს. ა. ბაუმშტარკი თავისის „ქრისტიანული აღმოსავლეთის ლიტერატურაში“ (1911 წ.)

გარკვევით აცხადებს, რომ რუსთაველის ბადალი მთელი აღმოსავლეთის ქრისტიანულ ლიტერატურაში არ მოიპოვება. რუსთაველის შემოქმედების განხილვას მსოფლიო ლიტერატურის პროცესის ფონზე ცდილობს გერმანელი მკვლევარი ქალი რ. მილერ-ზუდნიცკაია. იგი აქვეყნებს ვრცელ გამოკვლევას „ვეფხისტყაოსანზე“ სათაურით „შოთა რუსთაველი - ქართველი დანტე“. რუსთაველის ეპოქას იგი ქართული რენესანსის ეპოქად აცხადებს (მოსკოვი, 1937 წ.). რ. ბლაიხშტაინერი „ვეფხისტყაოსანს“ თვლის არა მარტო ქართული მწერლობის შედეგად, არამედ მსოფლიო ლიტერატურის დიდ მოვლენად (ვენა, 1950). რუსთაველს ადრე რენესანსის ეპოქის კლასიკოსს უწოდებს „ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულ ენაზე მთარგმნელი ჰუგო ჰუპერტი (ბერლინი, 1955).

ევროპულ ქართველოლოგიაში რუსთაველის შემოქმედების შესწავლაში ახალ ეტაპს ქმნის ინგლისელი ლიტერატურათმცოდნე მორის ბაურა. იგი „ვეფხისტყაოსანს“ იხილავს აღმოსავლური და დასავლური ლიტერატურის კონტექსტში, მსოფლიო ლიტერატურების შედეგების ფონზე (ლონდონი, 1955 წ.). ამ მიმართულებით იგი აგრძელებს კ. კარსტის ცდებს, რომელიც რუსთაველის პარალელებს ეძიებს არიოსტოსა და ტასოს, დანტესა და ბონავენტურას, ვოლფრამ ფონ ეშენბახის შემოქმედებებში. თუმცა ამავე დროს ხედავს რუსთაველის თავისთავადობას და განსხვავებას მათგან (პარიზი, 1934). რუსთაველის თავისთავადობის აქცენტირება აქცია თავისი კვლევის საგნად რ. სტივენსონმა, უპირატესად არიოსტოსთან მიმართებაში.

საზღვარგარეთულ რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში თანმიმდევრულად აისახება „ვეფხისტყაოსნის“ შესწავლის მდგომარეობა საქართველოში. ასე მაგალითად: მ. ბაურას

გამოკვლევა „ვეფხისტყაოსანზე“ ეფუძნება შ. ნუცუბიძის თვალსაზრისს, რომელიც „ვეფხისტყაოსანში“ ნეოპლატონურ ფილოსოფიასა და პანთეისტურ ელემენტებს ხედავდა. ჩვენი საუკუნის 60-იანი წლების დამლევის საზღვარგარეთულ ლიტერატურაში რუსთაველის შესახებ გამოჩნდა ის ახალი ტენდენციები, რაც 60-იან წლებში ჩაისახა ქართულ რუსთაველოლოგიურ ლიტერატურაში. კერძოდ, რუსთაველის მსოფლმხედველობის ძირების მიმართება XII საუკუნის სქოლასტიკური აზროვნების განვითარებასთან. დანახვა პოემაში, ერთი მხრივ, ქრისტიანული და ისლამური კულტურების და მეორე მხრივ, თეოლოგიურ და ანტიკურ აზროვნებათა მიმართებისა. ეს ახლებური პოზიცია კარგად ჩანს კირილ თუმანოვის გამოკვლევაში „ვეფხისტყაოსანზე“, რომელიც შესავლის სახით ერთვის თეიმურაზ ბაგრატიონის 1968 წელს ნიუ-იორკში გამოცემულ ბროშურას შოთა რუსთაველზე.

თანამედროვე დასავლურ ლიტერატურათმცოდნეობაში შეინიშნება, რომ რუსთაველის პოემიაზე წერენ არა მხოლოდ ქართველოლოგები და ქართული ლიტერატურით დაინტერესებული უცხოელი მეცნიერები, არამედ საზოგადოდ ევროპული ლიტერატურის პროცესის მკვლევარნი. ამ მხრივ აღსანიშნავია ამერიკელი მეცნიერის გ. კ. ბეინენის სტატია „შოთა რუსთაველი და კურტუაზული სიყვარულის სტრუქტურა“, წარმოდგენილი კურტუაზული ლიტერატურის საერთაშორისო საზოგადოების მერვე კონგრესზე ბელფასტში 1995 წელს. გ. კ. ბეინენის აზრით, რუსთაველის პოემის (რომელიც, მისი სიტყვით, „უდავოდ შედევრია“: "the poem is undoubtedly a masterpiece") სარაინდო სიყვარულის სტრუქტურა კურტუაზული ლიტერატურის განვითარების უმაღლეს ეტაპს შეესაბამება.

უახლეს ევროპულ ლიტერატურათმცოდნეობაში გრძელდება რუსთველის შემოქმედების შეფასების აღმავალი ხაზი. ამ მხრივ საგანგებო აღნიშვნის ღირსია 1994 წელს ოქსფორდში გამოცემული დონალდ რეიფილდის წიგნი „საქართველოს ლიტერატურა. ისტორია“. საზოგადოდ ეს წიგნი უცხოელის მიერ ქართული ლიტერატურის მრავალსაუკუნოვანი პროცესის ერთ მთლიანობაში გააზრებისა და განხილვის ერთი საუკეთესო ცდაა. მრავალმხრივია საინტერესო მონოგრაფიის ბევრი ქვეთავი. მათ შორის საუკეთესო მათგანია ძველი ქართული სასულიერო ლირიკის - ჰიმნოგრაფიის მიმოხილვა. ავტორი არა მარტო ახლებურად მსჯელობს უმდიდრეს ქართულ სასულიერო პოეზიაზე, არამედ ძველი ქართული ორიგინალური ჰიმნოგრაფიის საუკეთესო ნიმუშების საკუთარ პოეტურ თარგმანებსაც აქვეყნებს. ინგლისელი ავტორი „ვეფხისტყაოსნის“ პრობლემატიკასაც შედარებით სრულად მიმოიხილავს. იგი საუბრობს პოემის სიუჟეტზე, პროლოგში ჩამოყალიბებულ თეორიულ შეხედულებებზე, ავტორის მსოფლმხედველობასა და რელიგიური პოზიციის ნიუანსებზე, მის ლიტერატურულ წყაროებზე. შენიშნული აქვს ისიც, რომ რუსთაველს თავისი პირველწყაროებიდან უთუოდ განასხვავებს ახალი იდეები და სხვა. ამავე დროს სიმპტომურია, რომ დ. რეიფილდის წიგნში გრძელდება ევროპული ლიტერატურათმცოდნეობისათვის დამახასიათებელი ტენდენცია, რომელიც ცდილობს „ვეფხისტყაოსანი“ გამიჯნოს მსოფლიო ლიტერატურის აღიარებული შედეგებიდან. ამ მიზნით იგი ლაპარაკობს პოემის სიუჟეტის აგებულებისა და პოეტური აზროვნების ექსცენტრულობაზე ("the eccentricities of plotting and thinking..."), მთლიანად თხზულების ეკლექტურობაზე ("eclectic work"). და ბოლოს კი ასკვნის: „ვეფხისტყაოსანი“ უპირველეს ყოვლისა არის

ეროვნული და არა საერთაშორისო შედეგები, რადგან მისი მამოძრავებელი [იდეა, ღერძი – ე. ხ.] არ არის დარწმუნება ადამიანის უსუსურობაში, რითაც გამსჭვალულია დანტე და შექსპირი. და მაინც, რუსთაველის პოემა ქართველებისათვის არის ის, რაც დანტეს „ღვთაებრივი კომედია“ იტალიელებისათვის“.

ძნელია ეკამათო ინგლისელი ქართველოლოგის განცხადებას „ვეფხისტყაოსნის“ ეკლექტიზმზე და მისი სიუჟეტის ექსცენტრულობაზე, ან მიიღო იგი, რადგანაც მკვლევარი არც განმარტავს თავის დებულებებს და არც ასაბუთებს მათ. სხვა სიბრტყეზე შეიძლება იქნეს განხილული დ. რეიფილდის აზრი: „ვეფხისტყაოსანი“ იმიტომ არ არის მსოფლიო ლიტერატურის შედეგები, რომ მისი მამოძრავებელი ღერძი არ არის რწმენა და აღიარება ადამიანური არსებობის უსუსურობისა. ეს ორიგინალური თვალსაზრისია, რომელიც, ჩემი აზრით, კომენტარს საჭიროებს. შეიძლება კი თავისდათავად მართებული ფილოსოფიური თეზა ადამიანური ყოფის უსუსურობისა ვაქციოთ კაცობრიობის ლიტერატურული აზროვნების ერთადერთ ქვაკუთხედად და ყველა ეპოქის, რელიგიური პოზიციისა და ფილოსოფიური ორიენტაციის ლიტერატურული ქმნილების შეფასების უმაღლეს კრიტერიუმად ამ თეზის გამოვლენა-არგამოვლენის კომენტირებამდე დავიყვანოთ? ხომ არ არის ამგვარი პოზიციის ძიება ყველა დროის ლიტერატურულ ქმნილებაში ჩვენი სუბიექტური განწყობილებებიდან შეხედვა მსოფლიო ლიტერატურულ შედეგებისადმი? ანდა, უკეთეს შემთხვევაში ხომ არ არის იგი ჩვენი ეპოქის პოზიციიდან შეფასება გარდასული ეპოქათა აზროვნებისა? შეიძლება კი კაცობრიობის მთელი სწრაფვა ყოფნა-არყოფნის საიდუმლოს ამოცნობისა ამ ერთ თეზამდე დავიყვანოთ? შეიძლება კი

გამოვრიცხვით ადამიანური არსებობის უმაღლეს იდეალებიდან ოპტიმიზმი, ბრძოლა უკუღმართი ბედის წინააღმდეგ, შემართება სიცოცხლის, სილამაზის, სიყვარულის გადასარჩენად? ჩემი აზრით, ამ კითხვებზე უარყოფითი პასუხი მხოლოდ სუბიექტური ფაქტორით შეიძლება იქნეს განპირობებული და იგი ადამიანური არსებობის მრავალფეროვნების ფართო სპექტრიდან მიუღებელია. არც ის იქნება მართებული, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ვერ შევნიშნოთ ადამიანის გასაჭირის, ადამიანური ყოფის უსუსურობის ხედვა და პოემის მთელი ფილოსოფიურ-თეოლოგიური კრედო ბრმა ოპტიმიზმამდე დავიყვანოთ. „ვეფხისტყაოსანში“ ტრადიციული ქრისტიანული იდეალი - კეთილი და მოწყალე შემოქმედის მარადიულობის, სულის უკვდავების და იმქვეყნიურ სამყოფელში ამ უსასრულო ღვთაებასთან შეერთების რწმენა - ჰარმონიულად, წინააღმდეგობების გარეშე, ერწყმის ამქვეყნიური რეალობის ფასეულობის შემეცნებას, ადამიანური სამყაროს სილამაზეში დარწმუნებას, ადამიანური გონებისადმი ნდობის გამოცხადებას (იხ. ე. ხინთიბიძე, შუასაუკუნეობრივი და რენესანსული „ვეფხისტყაოსანში“, თბ. 1993). ეს შეერთება, ჰარმონია, არ არის ეკლექტიკა. იგი გამოვლენაა ევროპული ცივილიზაციის გარკვეული ეპოქის მსოფლადქმისა. იმ მსოფლადქმისა, რომელიც შესაძლებელია ადამიანური ყოფის უსუსურობის პოზიციიდან ყველაზე მეტად ოპტიმალური იყოს.

და მაინც, ვფიქრობ, რომ ევროპელი ქართველოლოგის თეზა იმის თაობაზე, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ უპირველეს ყოვლისა, არის ეროვნულ-ქართული და არა მსოფლიო ლიტერატურული შედევი, გარკვეული თვალსაზრისით სწორია. საქმე ის არის, რომ XIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაწყებული ქართული კულტურისა და აზროვნების

ჩამოშორებამდე ევროპული ცივილიზაციის პროცესის მაგისტრალური ხაზიდან, რუსთაველის მაღალი პოეტური და იდეური სამყარო ჩაკეტა შემოზღუდულ ქართულ არეალში. რუსთაველს, დანტესა და შექსპირისაგან განსხვავებით, არ მოუხდენია გავლენა ევროპული აზროვნების განვითარებაზე. ხოლო საკუთრივ ქართული საზოგადოებრივ-ფილოსოფიური და ლიტერატურული აზრი საუკუნეების მანძილზე „ვეფხისტყაოსანით“ იკვებებოდა. ამ თვალსაზრისით არის რუსთაველის პოემა უპირატესად სწორედ ქართული ეროვნული ლიტერატურული შედევი.

General Features of Georgian Literature in the Eyes of a Foreign Kartvelologist

Elguja Khintibidze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Abstract

This article critically examines Professor Donald Rayfield's assessment of Georgian literature, particularly his argument that hyperbolization constitutes both a defining characteristic and a fundamental weakness of Georgian literary tradition. The author challenges this view by demonstrating that hyperbolization was a universal feature of medieval oriental literature, evident in Persian classics such as Firdousi's *Shah Nameh* and Gurgani's *Vis o Ramin*, rather than a uniquely Georgian phenomenon. Through comparative analysis of *The Knight in the Panther's Skin* and Persian literary works, the article argues that Georgian literature, while indeed hyperbolic in style, does not exceed Persian literary tradition in this regard. The author further contends that literary works must be evaluated according to the principle of historicism - within the aesthetic and cultural context of their own epoch - rather than by modern standards of taste.

**Editor's Note: The following article was first published in *The Kartvelologist*, Autumn 1998, No. 5, and is republished here for its continued relevance.

Keywords: *Georgian literature, hyperbolization, Donald Rayfield, The Knight in the Panther's Skin, Rustaveli, Persian literature, medieval oriental literature.*

Foreigners began to take interest in individual specimens of Georgian literature at the end of the first half of the 17th century (Italy). Georgian literature became the subject of more or less consistent research abroad from the early 19th century (the Société Asiatique, Paris). Since then some works of Georgian literature as well as this literature as a whole have often been the object of both appreciation and occasionally rather harsh criticism. A foreigner's view on the Georgian national phenomenon should always be taken into consideration. The Georgian public has never been indifferent to the attitude of foreigners to Georgian literature, occasionally developing into a polemic.

In the last decade an attempt has been made in European Kartvelology at assessing Georgian literature as an integral phenomenon. Noteworthy in this respect is the work of Professor Donald Rayfield, our English colleague and alumnus of Tbilisi State University, at present Professor of Russian and Georgian at the University of London. In 1994 he published a monograph at Oxford, entitled: *The Literature of Georgia - A History*. In June 1997 his extensive paper, "Strengths and Weaknesses of Georgian Literature" appeared in Number Two of the journal *Georgica*, in Amsterdam. Prof. Rayfield devotes enthusiastic lines to the strength and splendour of Georgian literature: "Nobody would deny the strength or the splendour of Georgian literature. The very fact that it has survived, and sometimes flourished, for some fifteen hundred years is extraordinary. Still more extraordinary has been its capacity to resurrect after regular cataclysms - the annihilation of the State and the massacres of the population that resulted from invasions by the Arabs (8th century), Mongols (13th and 14th centuries), the Russians (1801) and then Soviet forces (1921, 1934), not to mention the destruction wrought by civil wars and anarchy. One cannot deny the vitality of a culture and a

language that can keep in touch with its past, nor its richness in language and in genre, or above all, its idiosyncrasy, however much it may borrow from neighbouring cultures”. Rayfield looks for common features in the diversity of the rich factual material reflecting the literary life of Georgia that could be raised to the rank of peculiarities of the entire literary process. The author’s statement to the effect that ‘A culture, however, has the defects of its virtues’, and as seen from the title of the paper, he feels it ‘necessary to talk of the weaknesses and the miseries as well as the wealth and splendour, to understand a phenomenon as strange as Georgian literature’.

Among such features the English Kartvelologist singles out one, viz. that ‘it is a hyperbolic literature, which tends to exaggerate, to go beyond the limits of the expressible, of the intelligible, of genres, even sometimes of good taste’. The researcher considers the high musicality of the Georgian language as the basis of this manifestation. According to him, the rich morphology of the Georgian language, its polysyllabic flow almost automatically gives rise to rhyme. ‘The dangers lie in the fact that such a language allows a poet to stop thinking - a dangerous temptation, since the language can take a writer further than he can see’. He calls this ‘hyperbolic in sounds and words’, which in his words, ‘is the dowry which any Georgian poet enjoys’. On the other hand, in his view, “The wealth and anarchy in the lexicon is tempting for a writer: he (rarely she) can improvise. There are many lines even in Rustaveli... or in the poems of King Teimuraz I which, one feels, are inspired not by an attractive word or rhyme, even though the thread of the poet’s thought is broken, seems to leave a poet free from responsibility for his utterance”.

The sacredness of language - contemplation of the mystic in it – is, in the researcher’s view, a characteristic of Georgian literary thinking. To demonstrate this, he refers to a well-known hymn of Ioane Zosime and comments on it thus: “...it seems to me interesting that Georgian writers have had imprecision (or control), and a tendency to say things whose consequences they

do not foresee. In the twentieth century, the futurist poets and of language, we get words that no dictionary contains, but which have a fantastic, feverish effect on the readers unconscious”. The futurist Sandro Chikovani wrote Orchestrated Poetry with words that no dictionary contains, but which have a fantastic, feverish effect on the reader’s unconscious.

The foreign Kartvelologist does not see hyperbolism as a characteristic phenomenon of Georgian literature only in the absolutization of the language factor. It is significant in this respect that, in his view, Old Georgian secular literature differs from its Persian counterpart by its own specific hyperbolic character. The researcher is aware that Georgian literature displayed the ability of adopting the influences of culture, the 5th–11th centuries Georgian literature, owing to its subjection to Byzantine environment. To prove this view the researcher refers to the fact that classical Caucasian in Georgian literary pieces of this period about Georgian landscapes (the Lives of Serapion Zarzmneli and Grigol Khandzteli being exceptions). The situation changed from the second half of the eleventh century, when Georgian culture was freed from pressure but, in the researcher’s words, the self-representation remains the same: it presents itself in only superficially different forms. The landscapes and hunting and battle scenes of Old Indian epic, the Vikramorvashiya or The Knight in the Panther’s Skin, and new Iranian, instead of Greek. The peculiarly Georgian hyperbole in the emotions of the heroes or the strangeness of the narrative, so careless of time and plausibility, we might even suppose these epic narratives to be translations from some lost Persian manuscripts.

The reader will find many enthusiastic passages with regard to Georgian literature in this highly important essay by Donald Rayfield, as well as some very interesting observations regarding literary facts or individual authors. Here I shall limit myself to this general feature of Georgian literature, seen by the foreign Kartvelologist.

No matter how peculiar the above-cited view may seem, it is noteworthy in the first place because it is a reaction to Georgian literature and has a very profound knowledge of Georgian literature and Georgians, view our national literature with a different eye that has a deep insight into some of its details but is so accustomed to others as to overlook them. Hence an outside eye often sees better.

On the other hand, the remarks quoted above clearly call for commenting by a researcher of Georgian literature.

To begin with, why are the Caucasian environment or Georgian landscapes not reflected vividly in 5th–11th centuries Georgian literature? Georgian literature of that period is church or Christian literature. The ideal of the Christian faith is the denial of worldly pleasures, the elevation of the saint and rejection of the outer world. In this world only spiritual values are real; earthly realities meet with approval only in so far as they serve this aim. That is why the entire Christian culture pays lesser attention to nature and environment. It forms only a faint background to highlight the saints' spiritual light, and more blurred and mute this background is the more brilliant is the radiance emanating from the saints' spiritual world. Georgian church literature is no exception. It is a good example of medieval Christian culture. The few descriptions of nature which we occasionally find in Georgian hagiography should be accounted for not only in the Lives of Serapion Zarzveli and Grigol Khandzteli, but also in the Passion of Shushanik, The Life of David Garejeli, and elsewhere (though more faintly, to be sure). All of them have their specific reasons. Should we, in such particular cases, then it means that we have to do with some specific feature of Georgian hagiography.

Neither are there nature landscapes so frequently in The Knight in the Panther's Skin as to ascribe them to the influence of Persian literature. I would think it is the other way round. There are so few passages devoted to the description of nature in Rustaveli's poem that the question arises: Does the poet's restraint not stem from the tradition of Georgian church literature?

Ioane Zosime's eulogy of the Georgian Language is indeed a unique case throughout the entire church literature, with only a couple of remote and atypical parallels. Should the explanation of this phenomenon be sought in the lack of interest that Georgian writers have had in precision or control, and in their tendency to say what they think they do not foresee? The fact should be borne in mind that the Eastern Christian nations have developed literary languages which, and occasionally their characteristically pronounced parity of national languages with, and occasionally their characteristic parity with the Greek language. Shouldn't we rather pay attention to the fact that, after all, the Greek language comes to dominate over the others? In 9th century the national period commences in Georgian literature, manifested in political and cultural rivalry with the Byzantines and the Arabs. It is the period when Georgian national thought tries to assert itself by creating a national hagiography, developing a conception of the Georgian royal dynasty being a continuation of biblical kings, freeing itself of the church influence and so on. In this period we witness the development of original Georgian hagiography. A significant assertion is visible in 10th-century Georgian social thought, as well as in the messianic conception: the Georgian state is a defender of the faith and the Messiah, equal to the Son of God and the Father Himself (Trinitarian). How should we account for all this? By careless attitude to human intelligence and by the tendency of authors to say things whose consequences they do not foresee? Or by the tendency of Histories and Eulogies of the Sovereigns, who seems to have had no fear of Christian and Classical writings, not knowing that the Trinity cannot have a fourth person, perhaps we should concentrate on the fact that medieval literature, and thinking in general, is highly symbolic, that the words and phrases of medieval authors are not always to be understood in a straightforward, simple meaning. And when it is difficult to give a detailed explanation, would it not be better to make a mere statement of the fact that this is a period of the formation and rise of Georgian national self-consciousness. It

should also be borne in mind that this is the spirit of a definite epoch rather than a general characteristic of Georgian thinking. Another period was soon to arrive that would revise this trend of thought. Already in the last quarter of the 10th century, Ioane the Athonite noted that 'There was a great dearth of books in the land of Kartli', and he set his son a lifetime task of translating books from the Greek. In the mid-11th century, in his work, Giorgi Mtatsmindeli has the Patriarch of Antioch address Giorgi the Athonite in the following words: 'Though you are a Georgian by descent, with all other knowledge you are a Greek.' Thus, Georgian writers were well aware of the crucial role played by Greek culture in their literature. And yet this did not prevent Georgian people to imitate and adopt the creative methods alternated in Georgian literature that differ in the style of thinking, attitude to national phenomena and so on.

Is it justified to proclaim the Georgian futurist poets to have been continuators of the tendencies of Georgian writers, noticed with Ioane Zosime, to say things whose consequences they do not foresee? Shouldn't we rather focus on the fact that Futurism, with its specific conception, was a modernistic trend of the 20th century. Is this futuristic specificity a general characteristic of Georgian literature?

I find foreign Kartvelologist's reasoning, proceeding from the musical nature of the language, on Georgian poets making a fetish of rhymed poetry, or 'hyperbole in sounds and words...' highly interesting. I wish the researcher had indicated, in Rustaveli, in particular, the lines that '...are not by a thought but by an attractive word or rhyme, and the ambition of the poet is to exhibit even though the thread of the poet's thought is broken...'. In discussing Rustaveli's poetry it would seem better to indicate the specific line which the particular researcher (and many other scholars too) has in mind when saying is unclear to the particular researcher (and many other scholars too) that it lacks sense, for Rustaveli is a poet, many of whose vocabulary, tropes, and outlook are so far unknown. There seems to be a more important point.

With its sound, rhyme, rhythm, trope speech poetry occasionally does go beyond the natural, established meaning of words, and musicalness occasionally carry a different meaning and mood and, hence in a broad sense, a different idea, not contained in the ordinary meaning of the words of the relevant line. It should also be noted that there are poets, literary critics, and readers, who prefer such poetry of narrative, sententious, philosophical, etc. poetry. But the existence of such poetry is also a fact and raising the question of which is better is unacceptable to genuine literary criticism.

More challenging is the researcher's view with regard to the *Amirandarejaniani* and *The Knight in the Panther's Skin*, viz. 'If it were not for the peculiarly Georgian hyperbole in the emotions of the heroes, the strangeness of the narrative...' He even supposes these epics to be translations from some post-Persian manuscripts. One proposition in this statement stands out with its positive and affirmative form: hyperbolization is the specific feature of classical Georgian secular epic poetry that distinguishes it from Persian poetry.

I personally would find it difficult to share this thesis. Although hyperbolization is indeed an essential feature of Rustaveli's literary style, it is hard to say that in *The Man in the Panther's Skin* it qualitatively or quantitatively exceeds the Persian literary tradition. True, Tariel's bodily strength and military art is hyperbolized in the poem, yet there is nothing unusual here against the background of the Persian epic. Suffice it to recall Rostom in Firdousi's *Shah Nameh*. The hyperbolization of the single combats of *Re Amirandarejaniani* are not astonishing or unexpected against the background of Rostom's combats. The emotional world of the characters of Rustaveli's poem is also hyperbolized: Tariel's love starts with his fainting, the knights separated from their beloveds shed streams of blood-mingled tears. Many analogues can be found in the medieval oriental epic. Suffice it to recall the emotions of the lovers in *Vis o Ramin* by Fakhrud-Din Gurgani, an 11th-century Iranian poet. Ramin, too, faints at

the sight of Vis. The 12th-century Georgian translation of Gurgani's epic, entitled *Visramiani*, which – as shown by a special study (A. Gvakharia, Moscow) – is close to the Persian original. It reads: “When Ramin saw Vis' face, from his horse he dropped, light as a leaf, the fire of love inflamed his heart, burned his brain, and carried away his mind. When he fell from his horse, he fainted and for a long time lay unconscious” (*Visramiani*, translated by Oliver Wardrop, London, 1914, p. 47). Here are the hyperbolic images, with which Vis describes the flow of tears from her eyes in her letter to Ramin: “O treacherous spring comes and learn from me to weep. But if but once from me thou tear the earth will be laid waste. Such a stream of tears ever pours from me, and yet I am ashamed that I have not so many as I would. When sometimes I pour forth blood and sometimes water, when I have no longer these two, with what else can I afflict myself save plucking out mine eyes, for mine eyes themselves desire a sight of thee.” (p. 275). Nestan too writes letters to Tariel. The rich literary images of these missives are inspired by hyperbolic speech: “For pen I have my form, a pen steeped in gall, for paper I glue thy heart even to my heart (quatrain 1270 – Wardrop's trans.). But is the hyperbolization in these words of a level alien to Persian literature? To rate the level of hyperbolization of the relevant idea in Ramin's second letter to Vis: “If I had all the heavens for paper, if I had all the stars as scribes, if the air of night were ink, if the world (of alphabet) were as numerous as leaves, sands, and fishes... by thy sun, not even then could I write half I desire” (p. 257). The feast and joys of the characters of *The Man in the Panther's Skin* and of the entire Oriental epic are hyperbolized. In this respect, the hyperbolization of Avtandil's song, I believe, reaches the climax: “When the knight's song was heard, the beasts came to listen; by reason of the sweetness of his voice even the stones came forth from the water” (947 – Wardrop's trans.). Ramin's song, too, is presented by Gurgani in hyperbolic images. However, at first glance, the hyperbole would seem to be more moderate: Ramin himself was such a good harpist that he took his

harp and played and even the birds were hushed for pleasure (p. 146). But this is only at first sight, for this would-be moderation is due to the Georgian translator's originality. As ascertained by Nizami, the respective passage in the Persian original is conveyed in the same hyperbolic form as resorted to by Rustaveli: "Whenever and anon Ramin played the harp, stones would have come to the...surface of water in very joy!" (Vis and Ramin, Translated from the Persian of Fakhr ud-Din Gurgani by George Morrison, 1972, New York and London, p. 146).

In Rustaveli's poem, hyperbole is not only a literary trope or a literary device used in describing individual scenes. It is, in general, the style. These images of the ideal personages of the poem are hyperbolized. Particularly noteworthy in this respect is the literary description of the love of the characters or their derangement or madness on account of love. By hyperbolizing love in this manner *The Man in the Panther's Skin* does not differ from Persian poetry but, on the contrary, resembles it. The mad and enamoured is a traditional personage characteristic of oriental poetry. However, there is a distinct difference in depicting Tariel as one in love, lying primarily in the choice of a relatively moderate, reasonable best middle course on the path of hyperbolizing love as madness, characteristic of oriental poetry. Unlike Majnun in Nizami Ganjevi's *Leyle wa Majnun*, Tariel's mind or intelligence leads him only to the boundary of madness. Rustaveli depicts a ranging lover faithful to the ethical principles of oriental lyrics of Rustaveli's epoch. The comparison of Tariel with the hero of Nizami's *Majnun*, he is not mad. No one considers Tariel mad (unless we take in the literal sense the cries of the Khatavians astonished at Tariel's entry into an unequal battle). He invariably acts as a highly intelligent knight in love, while Majnun's madness is not questioned not only by Leyle's father but by the host of Nofal engaged in a death-and-life war on behalf of Majnun. Neither is Nofal sure of Majnun's sanity and to demonstrate his madness takes him to Teimuraz's version, *Leilmajnuani*, once, when Leyle was being led to the mountains

by her parents, her camel, falling behind the caravan, came across wild beasts, with Majnun among them. Embracing him, Leyle implored him that they hide themselves so that no one could separate them. Majnun was inactive. Ultimately he said to his love: “While I was alive, I was not allowed to dwell with you. If there exist any longer I shall not be deprived of you in death.” In despair he fell from her embrace and fled, living with wild beasts. Like Daniel failed to pacify the tiger whom he likened to his love, and he killed her. Majnun lives in the environment of beasts, all of them serving him: “All who saw this picture were astounded – heaven had turned a beast into a man, and a man into a beast” (quoted from M. Todua’s Georgian translation). Rustaveli created new type personages of the traditional lover, to whom the aesthetic images of lovers in Rustaveli’s poem lie primarily in the priority of the intellectual principle, which is accounted for by the Renaissance impulses of Rustaveli’s outlook.

Thus, hyperbolization is one characteristic feature of *The Knight in the Panther’s Skin*, as well as of Georgian secular literature of the classical period (one should look in particular at the specificity that distinguishes Georgian literature from its other counterparts, and its national character). However, the author of the article is well aware of this, as he notes elsewhere: “the noble knights of Amirandarejaniani, or of Rustaveli’s *Knight in a Panther’s Skin*, imbued with an implausibly hyperbolic spirit of medieval chivalry, are very similar to the sentiments of courtly poetry in France, Germany or Iran at that period.”

In the view of the English Kartvelologist, it is hyperbolization that must be considered the feature responsible for the weaknesses and miseries of such an astonishing phenomenon as Georgian literature, for ‘...it is a hyperbolic literature, which tends to exaggerate, to go beyond the limits of the expressible, of the intelligible, of genres, even sometimes of good taste’. At the same time, what we today may call ‘going beyond the limits...’ of good taste’ was the soul and heart of medieval oriental literature. The aesthetic style of the author’s as

well as the reader's taste viewed hyperbolization as the cornerstone of the art of the beautiful. It does not seem justified to criticize the aesthetic style of past epochs from the standpoint of the modern reader's taste. Moreover, this attitude should not turn into a principle of literary criticism. Literary taste or aesthetic style is changeable, developing variously in different geographical or political areas and complex shades of different religious or national literatures. From a single vantage point the aesthetic style of a different period, setting, religious or national unity is often incomprehensible and at times even unacceptable. Suffice it to recall the age-related variability of literary taste within European civilization alone. The Sentimental literary trend prevailing some two centuries ago is unacceptable to a part of modern Western readers.

Each literary work should, I believe, be evaluated according to the principle of historicism - in the spirit of the period it was created, analysing it in terms of how it accords with the traditional position of its age and what novelty, if any, it contributes to the same traditional style of thought.

References

- Gurgani, F. (1972). *Vis and Ramin* (G. Morrison, Trans.). Columbia University Press. (Original work published 11th century)
- Gurgani, F. (1914). *Visramiani* (O. Wardrop, Trans.). Royal Asiatic Society. (Original work published 12th century Georgian translation)
- Rayfield, D. (1994). *The literature of Georgia: A history*. Clarendon Press.
- Rayfield, D. (1997). *Strengths and weaknesses of Georgian literature*. *Georgica*, 2.
- Rustaveli, S. (1912). *The knight in the panther's skin* (M. Wardrop, Trans.). Royal Asiatic Society. (Original work published 12th century)

ტაო-კლარჯეთის დაკარგული სამეფო*

ქეთრინ ვივიენი

დამოუკიდებელი მკვლევარი

რეზიუმე

ტექსტი აღწერს ექსპედიციას ტაო-კლარჯეთში, რომელიც ორგანიზებული იყო British Museum Tours-ის მიერ. ავტორი ჯგუფთან ერთად ეწვია აღმოსავლეთ თურქეთში მდებარე საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიებს და დაათვალიერა მნიშვნელოვანი კულტურული და არქიტექტურული ძეგლები, მათ შორის ტრაპიზონის აია სოფია, სუმელას მონასტერი, იშხანი, ბანა და სხვ.

საკვანძო სიტყვები: ტაო-კლარჯეთი, ექსპედიცია, თურქეთი

გასული წლის სექტემბერში ქალბატონ ვალერი სლემეკთან, შესანიშნავ მოგზაურთან ერთად შევუერთდი ექსპედიციას ტაო კლარჯეთის ძველ სამეფოში. ეს

---

* წინამდებარე ტექსტი წარმოადგენს ქეთრინ ვივიენის სამოგზაურო ჩანაწერის ქართულ თარგმანს, რომელიც თავდაპირველად გამოქვეყნდა ჟურნალის „ქართველოლოგი“ IV ნომერში 1997 წელს.

ტერიტორია დღეს აღმოსავლეთ თურქეთის ნაწილს წარმოადგენს. მოგზაურობა ორგანიზებული იყო British Museum Tours-ის მიერ სახელწოდებით „ქრისტიანული აღმოსავლეთის დაკარგული სამეფოები“. ჩვენი ჯგუფს ხელმძღვანელობდა ქალბატონი ჯუნ უორდი და დოქტორი ენტონი ისტმონდი, ბრიტანეთის აკადემიის წევრი, რომელიც ამჟამად მუშაობს University of Warwick-ის ხელოვნების ისტორიის დეპარტამენტში. 1990 წელს იგი შევნაბადაში ჩატარებულ ქართულ საზაფხულო სკოლაში მონაწილეობდა და ერთადერთი ბრიტანელი მეცნიერია, რომელიც ქართულ ხელოვნებასა და არქიტექტურას სწავლობს.

ჩვენ ასევე გვყავდა გამოცდილი თურქი გიდი, ტიმ უჯიბ ბილგორი და, შეიძლება ითქვას, რომ მთლიანობაში ძალიან კომპეტენტური გუნდი შეიკრა.

დავიწყეთ ტრაპიზონიდან - ბიზანტიის იმპერიის უკანასკნელი ფორპოსტიდან და შავი ზღვის სანაპიროთი აღმოსავლეთისკენ გავემართეთ, რათა შემდგომ პონტოს მთელი გადაგველახა ტაო-კლარჯეთის რეგიონში, ჭოროხის ღრმა და დაკლაკნილ ხეობებში მოსახვედრად.

ტრაპიზონში მოვინახულეთ ციტადელი და სხვა შუასაუკუნეების შენობა-ნაგებობები, რომელთაგან ზოგიერთი კარგად არის შემონახული, მათ შორის მე-13 საუკუნის აიას სოფიას ეკლესია ტრაპიზონში (სადაც იმ პერიოდის ბრწყინვალედ შემორჩენილი ფრესკები ვიხილეთ). ფასადებს, კედლებსა და ფანჯრის თაღებს ამშვენებს ოსტატურად შესრულებული დეკორი, რომელიც თავისი მხატვრულობით მოგვაგონებს იმდროინდელ მრავალ ქართულ ნაგებობას, როგორცაა სვეტიცხოველი მცხეთაში, გელათის ტაძარი, ვარძიის სამრეკლო და ოცხის ეკლესია. სხვა მაგალითების პოვნა შესაძლებელია რ. მეფისაშვილისა და ვ. ცინცაძის მიერ შესრულებულ ნაშრომში “The Arts of Ancient Georgia”, სადაც აღნიშნულია, რომ „ზოგიერთი დეკორატიული ხერხი ისევე, როგორც ათენში, გამოიყენებოდა იმისთვის, რომ მლოცველის

ყურადღება საკუროთხევლისა და გუმბათის სივრცეზე გადაეტანა“.

დილას ავუყევით დაკლავნილ ციცაბო ბილიკს, რომელიც მე-6 საუკუნის მართლმადიდებლურ მონასტრამდე - სუმელას მონასტრამდე მიდიოდა. შენობა მაღლა, თითქმის კლდის წვერზეა აგებული. მართალია, ასვლა რთული იყო, მაგრამ ძალიან შთამბეჭდავ გარემოში გვიწევდა სიარული - ბილიკის ციცაბო მხარე ღრმად ეშვებოდა ხეების უხვ, მწვანე საფარში. მონასტერი წარმოადგენს დიდ კომპლექსს, რომლის ნაგებობებიც კლდის მასივში გამოკვეთილ მღვიმეებშია განთავსებული ვარძიის მსგავსად, რომელიც საზღვრის იქით, არც თუ ისე შორს მდებარეობს.

ტრაპიზონში სასტუმროდან გამოსვლის შემდეგ გავემართეთ პონტოს მთებისკენ, რათა სამი ღამე ართვინში გაგვეთია. ეს ადგილი წარმოადგენდა ბაზას ტაოს სამეფოს შესასწავლად. ჩვენი ავტობუსი ზიგზაგურ გზებს მიუყვებოდა მთის კალთებზე, ადიოდა და ეშვებოდა, არტანუჯიდან - ძველი დედაქალაქიდან - დოლისყანის, იშხნისა და მე-10 საუკუნის მონასტრული კომპლექსის ოთხთა ეკლესიისკენ. მე-7 საუკუნის იშხნის ეკლესია არაერთხელ განუახლებიათ და მისი პირვანდელი ნაგებობისგან თითქმის არაფერი შემორჩა გარდა აღმოსავლეთ აფსიდის დახვეწილად მორთული არკადებისა. ასევე ბანას ტაძარი, რომელიც ასევე მე-7 საუკუნისაა, მე-9 საუკუნეში აღადგინეს და მე-19 საუკუნეში დაზიანდა. მიუხედავად ამისა, მის ნანგრევებს კვლავაც ატყვია საინტერესო დიზაინის ორნამენტები.

ჩვენ მიერ ნანახ არქიტექტურულ ძეგლებს შორის, ყველაზე დიდი შთაბეჭდილება ოცხის ეკლესიამ მოახდინა. მიუხედავად შენობის კოლოსალური ზომისა, არქიტექტორმა შეძლო ხაზების სისუფთავისა და ფორმების სინატიფის შენარჩუნება. ინტერიერი, თავისი ვერტიკალური აქცენტებით, სინათლითაა სავსე, რომელიც მრავალრიცხოვანი სარკმლებიდან შემოდის და სხვადასხვა

ზედაპირს ეფინება. იგი აშენდა X საუკუნეში ალავერდის ტაძრისა და ბაგრატის ტაძრის პერიოდში. ამ დიდებული ნაგებობების მიერ შექმნილი შთაბეჭდილება შესაძლოა მხოლოდ ესთეტიკის საზღვრებს სცილდებოდეს და უფრო ღრმა, ფართო ცნობიერებასაც ეხებოდეს.

მთელი გზის განმავლობაში გარშემო გვერტყა არწივის ფრენის სიმაღლემდე ზეაღმართული მთები, რომელთა ტყით დაფარული კალთები მდინარის ხეობებისკენ ეშვებოდა. მრავალი სახეობის ხე, რომლის მიღმაც ხანდახან ნახევრად დამალული სახლებიც მოჩანდა. ამგვარად მიმოფანტული საცხოვრებლების უმეტესობა ქართულ სტილში იყო აშენებული.

ჩვენ შევამჩნიეთ, რომ თუ ტრაპიზონიში ყველა ქალი შავ ჩადრს ატარებდა, რომელიც თავსა და მთელ სხეულს ფარავდა და მხოლოდ თვალებისთვის ტოვებდა ღიობს. ტაოში ქალები კაშკაშა ფერებით იყვნენ შემოსილნი, თავსაბურავი მხოლოდ თმას უფარავდა. რამდენიმე ადგილობრივს გავესაუბრე, მაინტერესებდა, ქართულად თუ საუბრობდნენ: „ქართულად ლაპარაკობთ?“ თითქოს გაიგეს დასმული შეკითხვა, მაგრამ მათი პასუხებიდან ვერაფერი გავიგე, გარდა სიტყვისა „ლაზი“. შესაძლოა ეს მხარე ლაზეთის შემადგენლობაშიც ყოფილიყო.

სასმელი გარკვეულ პრობლემას წარმოადგენდა სანამ სტამბულში ჩავიდოდით. ვახშამდე სასმელად ძირითადად ლუდი ან კოკა-კოლა გვქონდა. როცა ერთხელ დაუფიქრებლად ჯინ-ტონიკი შევუკვეთე, პირველ სასტუმროში ჯინის მოზრდილი ბოთლი შემომთავაზეს. შემდეგ ჯერზე კი სავსე ჭიქა მომართვეს, რომელიც ერთგვარი იმედით აღსავსემ მოვსვი. ჩემმა გამომეტყველებამ სხვები გააცინა: სუფთა ჯინი იყო.

ჩვენ გავემართეთ ყარსისკენ, რომელიც ადრე სომხეთის ნაწილი იყო, ახლა კი თურქეთს ეკუთვნის, და სადაც ციხესიმაგრე სამხედროების განკარგულებაშია. ყარსიდან იგეგმებოდა ვიზიტი ანისში – სომეხ მეფეთა ცნობილ დიდებულ დედაქალაქში, რომელიც ქართველებს,

სპარსელებსა და თურქებს შორის მრავალი სასტიკი ბრძოლის მომსწრე იყო. მე თავად ანისში არ წავსულვარ, თუმცა სხვებმა, ვინც იქ იმყოფებოდა, ნაყოფიერად აღწერეს გადარჩენილი ეკლესიები, მათ შორის წმინდა გრიგოლ ტიგრან ჰონენცის კედლის მხატვრობა და წმინდა ნინოს მიერ მოხდენილი სასწაულის გამოსახულებები.

შემდეგი ორი ღამე ერზრუმში გავატარეთ, ზოგიერთ ჩვენგანს პატარა ხალიჩების ქარხანა დაათვალიერებინეს. გვაყურებინეს ქსოვის პროცესს და გვიამბეს სხვადასხვა რეგიონში გავრცელებული ორნამენტების წარმოშობის ისტორია. თანამედროვე აბრეშუმის და მატყლის ტრადიციული დიზაინით იქსოვებოდა. მე და ვალერიმ თითო-თითო ხალიჩა შევიძინეთ, ისეთი ხარისხის, რომლის პოვნაც მსგავს ფასად ინგლისში ძალიან გაგვიჭირდებოდა.

დილით მოვიხანხულეთ მე-13 საუკუნის Cifte Minaret Medrese - ორმინარეთიანი მეჩეთი. წესის მიხედვით ფეხსაცმელი გავიხადეთ, ქალებმა კი თავი და მხრები დაიფარეს. ჩვენმა თურქმა გიდმა, ტიმმა, აგვიხსნა, რომ ყურანი განსაკუთრებული რიტმით უნდა იკითხებოდეს. შემდეგ იმამი გამოჩნდა და წაიკითხა ერთი მონაკვეთი, რომელიც ტიმმა მოგვიანებით გადაგვითარგმნა. გავარკვიეთ, რომ ეს იყო მოწოდება, არ დაგვევიწყებინა მშობლები — ცოდვა, რომელიც უპატიებელია.

ერზრუმიდან გავფრინდით სტამბულში მოგზაურობის ბოლო დღის გასატარებლად. ვეწვიეთ ცნობილ Pera Palace-ის სასტუმროს, რომლის მდიდრული ინტერიერის ფონზე სასმელი მივირთვით. მეორე დღი გავატარეთ Kariye- ს მუზეუმში, რომელიც ძველი ხორას მონასტერია. ეს უძველესი ნაგებობა ბიზანტიური არქიტექტურის ერთ-ერთი საუკეთესოდ შემონახული ნიმუშია, რომელშიც ფასდაუდებელი მოზაიკები და ფრესკებია დაცული. მიუხედავად იმისა, რომ ოდესღაც თეთრი საღებავით იყო დაფარული, ვინაიდან ყურანი კრძალავს ადამიანის სახის გამოსახვას, 1879 წელს საღებავის

მოხსნის შემდეგ აღმოჩნდა, რომ დაზიანებული არ ყოფილა. ეს ადგილი შეუდარებელი სილამაზის იყო.

ტიმმა უგემრიელესი ახალი ზღვის პროდუქტებით გვიმასპინძლა სადილზე. რესტორანი ბოსფორის სრუტეს გადაჰყურებდა. შემდეგ მოვინახულეთ დიდი მეჩეთი — აია სოფია. მეორე დილით კი ლონდონში გავფრინდით, ეს იყოს ღრმადშთამბეჭდავი და შემეცნებითი მოგზაურობის დასასრული.

The Lost Kingdom of Tao-Klarjeti*

Katharine Vivian

Independent researcher

Abstract

The text describes an expedition to Tao-Klarjeti organized by British Museum Tours. The author, together with the group, visited historical Georgian territories located in eastern Turkey and explored significant cultural and architectural monuments, including the Hagia Sophia of Trabzon, the Sumela Monastery, Ishkhani, Bana, and etc.

Key words: *Tao-Klarjeti, expedition, Turkey*

In September last year, in company with Mrs. Valerie Slemeck – a perfect fellow traveller – I joined an expedition to the ancient kingdom of Tao-Klarjeti. This is now a part of Eastern Turkey. The journey was organised by British Museum Tours, with the title “Lost Kingdoms of the Christian Orient”. Our leader was Mrs. June Ward, and the lecturer Dr. Antony Eastmond, a Fellow of the British Academy, now at the Department of Art History in the University of Warwick. He was at the Georgian Summer School at Shav-Nabada in 1990, and is the only British

---

*This text was originally published in *The Kartvelologist*, IV (1997), and is reproduced here without changes.

scholar studying Georgian art and architecture. We had also an experienced Turkish guide, Tim Ucib Bilgör – altogether a highly competent team.

We started from Trebizond, last outpost of the Byzantine Empire, and travelled eastward along the Black Sea coast, to drive through the Pontic mountains into the region of Tao-Klarjeti, among the deep and winding valleys of the Chorokhi.

In Trebizond we visited the Citadel and other medieval buildings, some very well preserved, such as the 13th-century (where we saw the finest surviving frescoes of that period) church of Hagia Sophia. The carved ornamentation which adorns the facades, walls and window arches is of an artistry recalling that of many Georgian buildings of the period – such as Sveti-Tskhoveli in Mtskheta, the cathedral of Gelati, the bell tower at Vardzia and the church of Otskhi. Other examples can be found in *The Arts of Ancient Georgia*, by R. Mepisashvili and V. Tsintsadze, with the comment that some decorative techniques were used, as at Ateni, to help to concentrate the worshipper's attention on the altar area and the dome.

In the morning we climbed a steep winding path to the 6th-century Orthodox monastery of Sumela, high on an almost sheer cliff face. It was a stiff climb but one of great beauty, the precipitous side of the path falling deep through a luxuriant cloud of trees. The monastery is a large complex of buildings cut into caves in the rockface, as at Vardzia, not far distant across the frontier.

Leaving our hotel in Trebizond we travelled up into the Pontic mountains towards the Zigana Pass, to stay three nights at Artvin. This was our base for exploring the kingdom of Tao. Our bus followed zigzag roads up and down the mountainsides, from old capital of Artanuji to the churches of Doliskana and Ishkhani and the monastic complex of 10th-century Otkhta-eklesia (Dortkilisa). The 7th-century church of Ishkhani was more than once rebuilt, and little remains on the original structure but the finely decorated arcading of the eastern apse. The church of Bana,

also 7th century, was rebuilt in the 9th and damaged in the 19th c. However, ornamentation of interesting design can be seen in the ruins. Of all the architectural remains that we saw, I remember the great church of Otskhi as the most impressive.

Despite the colossal size of the building, the architect managed to keep the lines clean and the forms delicate. The interior with its vertical emphasis is filled with light, which streams in through the numerous windows and plays on the many different surfaces.

It was built in the 10th century, of the same period as the church at Alaverdi and the cathedral of Bagrat at Kutaisi, of which I was vividly reminded. The impression these majestic structures make may go beyond the purely aesthetic to touch a deeper, more widely ranging awareness.

All the way, mountains rose high as an eagle's flight on every side of us, descending forested slopes to river valleys below. The trees were of many varieties, and among them a house, half hidden, could occasionally be seen. Most of these scattered dwellings were built in the Georgian style. We had noticed that whereas in Trebizond all women wore the black chador, covering the head and whole body, with only a slit for the eyes, in Tao the women were dressed in bright colours, with a scarf over the head leaving the face exposed. I spoke to one or two of the people we met, asking them if they spoke Georgian: "kartulad laparakobth?" They seemed to understand that, but I could make nothing of their replies except the word laz. That part of the country may have been in Lazistan.

Drink was a problem until we arrived in Istanbul. Pre-dinner drinks were beer or Coca-Cola. When I rashly asked for a gin and tonic I was offered, at the first hotel, a large bottle of gin, nothing less. Next time a full glass arrived, of which I took a hopeful mouthful. My expression made the others laugh: it was neat gin.

We drove on to stay at Kars, formerly in Armenia but now part of Turkey, where the fortress has been taken over by the

army. From Kars there was a visit to Ani, great and famous seat of the Armenian kings and the site of many a fierce battle between Georgians, Persians and Turks. I did not myself go to Ani, but others who went described the well preserved churches, with the wall paintings of St. Gregory of Tigran Honenc and the miracle of St. Nino.

In Erzurum, where we stayed the following two nights, some of us were taken to see a small carpet factory. We watched the process of weaving, and were told about the origin of designs in different regions. Modern materials – silk and wool – are woven into traditional designs. Valerie and I each bought a carpet, of a quality which would be hard to find in England at a comparable price.

In the morning we visited the 13th-century Cifte Minaret Medrese, a mosque with twin minarets. There, as is the custom, we took off our shoes and the women covered their heads and shoulders. Tim, our Turkish guide, explained to us how the Quran has to be read in a certain rhythm. Then the Imam appeared and read out a passage, which Tim afterwards translated. This proved to be an injunction not to neglect one's parents – the sin which is not forgiven.

From Erzurum we flew to Istanbul for the last day of our journey. We had a drink at the famed Pera Palace hotel with its exuberant decor. The next morning was spent at the Kariye museum, the old Khora monastery. This ancient building is one of the best preserved examples of Byzantine architecture, with the finest surviving Byzantine mosaics and frescoes in the world. Although these had been whitewashed in accordance with the Quranic taboo on representation of the human form, they were found to be undamaged when the whitewash was removed in 1879. Both in structure and ornamentation, it was a place of incomparable beauty.

Tim had arranged a lunch of delicious fresh seafood at a restaurant overlooking the Bosphorus. After this there was a visit

to the great mosque of Hagia Sophia. On the following morning we flew back to London – the end of a deeply rewarding journey.

